

A mai Vajdaság (a történelmi Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegyék) rövid története

E területen már az új kőkorszaktól (Kr. e. 6000) éltek állattenyésztők és földművelők (sőt Palicson ősemberi maradványokra is bukkantak) – kő- és csonteszközöket, temetkezési helyeiket főleg a Tisza, Aranka, Bega és Temes partján (Magyar) Kanizsa, Törökbecse, Csóka, Kumán-avar-szláv temetők is! – Ókeresztur, Mokrin Módos-Jaša Tomić, Alsóaradi-Aradac, Porány-Potporanj, valamint Szabadka, Hódság-Odžaci és Herkóca-Hrtkovci közelében tárták fel. Bronz- és vaskori leletek leggazdagabb lelőhelye Csóka, Mokrin, (Felső) Elemér, Versecvát-Vatina, Versec és Pancsova.

Évszázadokig a szkíták és a kelták, majd a dákok és a szarmatákhoz tartozó jazigok uralták e tájat.

A rómaiak a Kr. u. 1. században hódították meg a Szerémséget – Sirmium (az azonos nevű székhely, a mai Sremska Mitrovica, Diocletianus korában a négy birodalmi főváros egyike volt) – Srem, a Dél-Bánátot és a Titeli fennsíkot. Ez utóbbin létesített hadihajó-kikötőjük és erődtényeik védelmére építették az Újvidéktől induló ún. kis (de magasabb) római sáncot, valamint több őrtornyot a Duna bal partján az átkelőhelyek védelmére. Uralmuk közel 500 évig tartott, s hatása máig: szerémségi bortermelés, vízvezetők. (Az Apatin és Óbecse között húzódó ún. nagy római sáncot viszont a jazigok építették a rómaiak ellen; később az avar gyűrűvárendszer része.) Az 5. századtól gyors egymásutánban söpörnek át e tájon a népvándorlás hullámai: Attila hunjai, gótok, vandálok, longobárdok, majd kétszáz évig a jól szervezett, de vegyes etnikumú (türk, germán, szláv, magyar) avar birodalomhoz tartozott. A 6–7. században költöznek be északról a mai délszlávok ősei, akik az időszak végén veszik fel a keleti, illetve nyugati keresztényiséget. A 9. században a gyéren lakott terület a frank birodalom végvidéke (Sirmium ekkor Franca villa, s a Fruška gora név: frang, frug is frank eredetű.) 872-ben Metód újjászervezi a szerémpannóniai püspökséget. A magyar honfoglalás (896) és államalapítás (1000) után az itt talált gyér bolgár-szláv népesség (Nándorfehérvár = Bolgárfehérvár!) teljesen

beolvadt, sőt a tatár-mongol pusztítás ellenére (Monostorszeg-Bački Monoš-tornál keltek át a Dunán) a 14. század végén a Szerémség és a Duna–Tisza közének déli fele a magyar királyság leggazdagabb, legsűrűbben lakott és tisztán magyar népességű országrésze. Az utóbbi területen 12 vár, 28 város és 529 kisebb település állott, melyek 3 vármegyéhez tartoztak: Csongrád Óbecsei terjedt, Bodrog az Apatin–Szabadka–Baja vonal által határolt terület volt, s alattuk terült el Bács. A Szent István által alapított kalocsai érsekség székhelye egy időben Bács volt; az Árpád-házi királyok 8 apátságot és prépostságot alapítottak itt. (A hájszentlőrinci – Zombortól ÉK-re – amely „hites hely”, azaz közjegyzőség – levéltár is volt, premontrei prépostság a 12 századtól, majd Bodrog vármegye székhelye bírósággal.) Gertrud királyné gyilkosa nem Bánk bán, hanem a mai Újvidék területén létezett kis falvak és mezővárosok (a legnagyobb közülük Vásáros-Várad) ura, Törefi Péter (Petur) csanádi főispán volt. Elkobzott birtokaira IV. Béla ciszterciákat telepített (1233), akik a bélakúti apátságot, majd a péterváradai erődöt építették (1252). A Szerémség és a vele határos bácsi föld az ország szellemiekben is legfejlettebb, minden újra fogékony területe volt: ott terjedt el a huszitizmus és készült magyar nyelvű bibliafordítás. Az északi részek két legjelentősebb gazdasági-szellemi-védelmi központja Czobor-Szentmihály (a török korban már Zombor) és Szabadka (első említés 1360, illetve 1391) volt, a Hunyadiak korában kiépített erős vízivárral.

A későbbi Torontál területe a középkorban négy vármegyéhez tartozott: északi egyharmada Csanádhoz, középső része Temeshez és Torontálhoz (egyetlen erődített helye Becse volt, első említése 1342-ből); a 15. század végén eltűnt Keve vármegye Temes és Torontál déli részén terült el. A mai Versec, Fehértemplom, Kevevára-Kovin és Pancsova környéke az 1030 táján megszervezett Temes vármegyéhez tartozott.

A törökök elől menekülő szerbek betelepítése már a 14. század végén megkezdődött, elsősorban a Szerémségbe; a 13 görögkeleti kolostor közül kettő (Hopovo 1480, Krušedol 1516) még a török hódoltság előtt épült, Koszovóból megmentett ereklyékkel és kincsekkel. Zsigmond alatt Brankovics György Becse és Becskerek. Mátyás fekete seregének s különösen a sajkásoknak jelentős része szerb volt; az uralkodó 1471-ben a Szerémség védelmével Vuk Brankovicsot, György unokáját bízta meg.

A törökellenes keresztes hadjáratként meghirdetett, de a nemesek ellen forduló Dózsa-féle parasztfelkelés (1514) kétszeresen is tragikus a déli végeken: az emberek és az erődített helyek pusztulása kitért a kaput az oszmán hódítás előtt, és első ízben fordította egymás ellen a magyarokat és a szerbeket: a nemesek által behívott szerb zsoldoscsapatok ölték meg az egyik felkelővezért, Borbás papot és 3 ezer társát a felégetett Hájszentlőrincen.

Az elhanyagolt, kevés katonával védett várakat egymás után veszi be a török: Nándorfehérvár-Belgrád 1521-ben, Pétervárad 1525-ben esik el; ekkor és a mohácsi csatavesztés (1526) után a török hadak (és szerb–bosnyák–albán segédcsapataik) felégetik a déli országrészt; az el nem menekülteket lemészárolják és rabszolgaságba hurcolják. A két ellenkirály, Zápolya János és Habsburg Ferdinánd ide-oda vonuló csapatai, a Szabadkát is elfoglaló Cserni Jovan hadai csak növelik a pusztulást, a Tiszán túli területeken is. (Szabadka 1541-ig Török Bálint vára és birtoka). A török csak 1543-ban, Buda bevétele után veszi teljesen birtokba az ország déli és középső részét. Bács-Bodrog a szegedi szandzsákhhoz tartozik; a helyreállított erősségekbe (Pétervárad, Titel, Zombor, Szabadka) török és délszláv helyőrséget raknak – a két utóbbi vilajet-központ. 1551–1552-ben esik el Becse, Becskerek, Csanád és Temesvár. A Maros, a Tisza, a Duna és a változó erdélyi határ közötti területen szervezik meg a törökök a temesvári szandzsákot; a torontáli részek a csanádi nahijéhez tartoztak. (A vilajet egy megyének megfelelő, a nahije annál kisebb török közigazgatási egység.)

Az elvadult táj azonban soha nem néptelenedett el teljesen: 1590-ben a mai Újvidék területén 105 szerb család fizetett adót, s a török adólajstromokban (defterekben) magyar neveket is találunk: így az első török összeírás idején (1557–1558) a Bánság északi területein a lakosok nagyobb része még magyar.

A 150 éves uralom ellenére a török soha nem tudta úgy konszolidálni az állapotokat, mint a Balkánon: a magyarországi hódoltsági területeken – már csak a szüntelen háborúskodás miatt is – kettős hatalom alakult ki: a király mindvégig gyakorolta az adományozási jogot, s az itteni lakosok földesuraiknak is fizették az adót, amelynek behajtásáról a végvári katonaság gondoskodott. A románok tömeges betelepődése a török hódoltság idején indult meg; 1641 és 1646 között 10 ezer család mintegy 50 ezer lélekkel költözött be Temes és Krassó-Szörény megyékbe.

A Duna–Tisza köze – Titel kivételével – 1686–1687-ben szabadult fel (első zentai csata, Szeged, Pétervárad visszafoglalása), de a helyzet még bizonytalan; csak Savoyai Eugen 1697-es zentai győzelme és a karlócai béke (1699) hoz átmeneti nyugalmat. A Tisza balparti része, a volt Temesi Bánság – Temesvár sikertelen ostroma után (1696) – 1716-ig török uralom alatt marad, ezért van pl. Törökkanizsa és Törökbecse.

A tiszamarosi és a dunai szerb határőrvidék megszervezése két ütemben, 1686–1688 és 1700–1702 között történt.

Buda visszafoglalása (1686) után a császári seregek szinte akadálytalanul jutnak el Nišig és Szarajevóig. A szerbek lelkesen csatlakoznak, de a török ellentámadás után – joggal félve a bosszútól – a frissen felszabadított magyar- és horvátországi területekre menekülnek. Hogy mennyien jöttek el Čarnojević Arzén (Arsenije) ipeki (peći) pátriárka vezetésével, az kideríthetetlen – legvalószínűbb,

hogy 35 ezer család. Hangsúlyoznunk kell, hogy a szerb nép már ekkor, ezzel a tömeges kivonulással veszette el – legalábbis etnikailag – a szerb kultúra és nemzetté válás egyik bölcsőjét, Rigómezőt-Koszovót, ahová – túlnyomórészt muzulmán – albánok vándoroltak be, az újjászerveződő oszmán hatalom támogatásával.

A hírhedten magyar- és protestánsellenes (a kettő csaknem egybeesett, hiszen kevésbé ismert tény, hogy az ország lakosságának túlnyomó többsége, beleértve az evangélikus szászokat, a szlovákok és a szlovének egy részét, Mária Terézia uralkodásáig protestáns) I. Lipót szabadságlevélben (Diploma Leopoldinum 1690–1691) biztosítja szerbeknek a hajdúkéhoz hasonló katona-nemesi társadalmi állását, és – mai kifejezéssel élve – kollektív jogait: egyházi autonómiáját, kulturális önkormányzatát, kivonva őket a földesúri, megyei és katolikus egyházi fennhatóság alól. Cserébe katonáskodásra és az osztrák–török határ védelmére kötelezték őket. E kiváltságos helyzetüket a szerbek megőrizték a határőrvidékek (Vojna Krajina, Militärgrenze) „polgárosításá”-ig (1741–1751, 1779, 1873), illetve 1918-ig.

1699-ben, az első összeírás idején a Bácskában – a tiszai határőrvidéket és Szabadkát leszámítva – 47 apró település volt, szinte kizárólag szerb és bunyevác-sokác lakosokkal. (A Péterváradai Sánc első lakói szerb határőrök-földművesek-kézművesek, német katonák és polgárok voltak; Zombor kétharmada szerb, egyharmada katolikus bunyevác; Szabadkát 5000 bunyevác alapítja újjá, 18 ferencrendi szerzetes vezetésével.)

A magyar udvari kancellária szerb–magyar határőrség felállítását javasolta, azzal érvelve, hogy a magyar is jó katona – ezt bizonyította a török elleni harcokban –, ez alkalmat adna arra, hogy a két nép becsülje és megszeresse egymást, míg elkülönítésük és a szerbek kedvezményezett helyzete kölcsönös bizalmatlanságra és gyűlölködésre vezet.

Ennek igaza rövidesen bebizonyosodott; annak ellenére, hogy Rákóczi és a kuruc vezérek többsége (Károlyi, Hellebrondt) mindent megtett a szerbek megnyerésére, és a köznéppel rokonszenvezett is velük, a császári udvarnak sikerült megnyernie az egyházi és a katonai vezetést, és 30 ezer szerb fegyverest a szabadságharc ellen fordítani. A szerbek Bécs mellé állását magyarázhatja, hogy csak az udvar és a császári seregek győzelmétől remélhették ősi földjük felszabadítását és hazatérésüket.

A többször felújított megegyezési tárgyalások kudarcához egy indokolatlan kuruc támadás is hozzájárult, így a rendkívül és kölcsönösen kegyetlen bosszúhadjáratok Cegléd-től Bácsig és Titelig, valamint a Dél-Dunántúlon 1710-ig folytatódtak. (1703-ban Bács ostrománál égett el a megye levéltára.) A pusztulást itt is a pestis tette teljessé, így a Duna–Tisza köze a Szeged–Szabadka–Zombor vonaltól délre ismét elnéptelenedett.

A felkelés bukása után visszatértek az elmenekült szerbek és újjászervezték a határőrvidéket, amelyhez tartoztak az említett városok is; ezek és Bács kivételével az egész terület udvari kamarai, kincstári birtok lett, ahová sem magyar földbirtokosok, sem jobbágyaik nem térhettek vissza. Az udvari haditanács utasítása értelmében a szerb parasztok is előnyben részesültek a más nemzetiségű (magyarországi) parasztok felett.

1720-ban a Bácskában 31 ezer ember élt; Bács és Bodrog megyéket 1729-ben egyesítették. 1716–1717-ben Savoyai Eugen visszafoglalta a Temes-vidéket és Észak-Szerbiát a Timokig. Temesvár székhellyel Bécsből igazgatott koronatarományt, s azon belül határőrvidékeket (német-illír délen; kikindai kerület) hoztak létre, ahonnan kitiltották a magyarokat és a zsidókat. A Temesvári Bánságban – a későbbi Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyékben – a török kiűzése után 25 ezer, többségében szerb és román, az északi és keleti, Erdéllyel határos széleken kevés magyar túlélő maradt.

Még Mária Terézia korában is a törökkel egyenlő veszélynek tartották a magyar protestánsokat, így az 1766-ban kiadott „...legmagasabb rendeletre az Arad, Szeged és Pétervárad között fekvő vidéken csak németek telepítendőek le”. Az uralkodónő 1775-ban német igazgatási nyelvű hercegséggé akarta tenni a Temesi Bánságot, s csak 1779-ben csatolták vissza Magyarországhoz, és alakították ki a megyei szervezetet. Szintén Mária Terézia uralkodása alatt, 1743-ban rendezték a középkorban Magyarországhoz tartozó 3 szlavóniai vármegye, Szerém, Verőce és Pozsega helyzetét: Horvátországhoz csatolták őket, de kildötteik 1848-ig a magyar országgyűlésen jelentek meg.

1715-ben Zombor „katonai sánc”-ban 40 gazdát találtak; két évvel később 190 szerb, 80 bunyevác katonát, valamint 3 magyar családot írtak össze. A Pétervárad Sánc 1734-ben – a gyors ütemben fejlesztett Belgrád és Karlóca, a szerb egyházi és iskolai központ árnyékában – 400 katolikus német és kb. háromszor annyi szerb lakosával még katonai őrhely, a vár hídfőállása és kis mezőváros, bár szerb püspöki székhely.

Első fellendülését Belgrád hosszas ostroma (1738–1739) és kapitulációja után az onnan átköltöző német, szerb, örmény és görög kereskedők és iparosok megtelepedése hozta; a katolikusok száma 1500-ra emelkedett. Belgrádból magyar családok is költöztek vissza, főként Becskerekre.

Az orosz biztatásra és szövetségben elindított szerencsétlen 1736–1739-es háború – akárcsak az 1787–1790-es – Belgrád elvesztése és a dunai, így a pancsovai erődítmények lerombolása mellett ismét hadszíntérré változtatta a Bánság déli felét: a helybeli románok a betörő török csapatokkal együtt gyilkoltak-fosztogattak. A túlélőkkel a behurcolt pestis végzett, így 1740-re a terület ismét elnéptelenedett; 1788-ban 147, zömmel német település pusztult el. Szükség volt hát egy szervezett telepítésre. Ehhez azonban biztosítani kellett a megfelelő

területet, melyek nagy része a szerb határőrök birtokában volt. 1741 és 1751 között felszámolták a tiszamarosi és a dunai határőrvidéket (a titeli Sajkáskerület kivételével). Kompenzációként szabadkirályi városi rangot kapott, illetve vásárol magának 150–160 ezer Ft-ért Zombor (1747), Újvidék (Neoplanta–Neusatz–Novi Sad 1748), Szabadka (Maria Theresiopolis 1779), majd Pancsova; létrehozták a kikindai kiváltságos szerb kerületet (1774); a tisztek magyar nemességet kaptak. Ennek ellenére több tízezer szerb nem vállalta a kemény munkával járó életformaváltást, és kiköltöztek a megmaradt déli határőrvidékekre, sőt Oroszországba is.

A kamarai igazgatás alatt álló déli területekre – a Szerémséggel együtt – a bécsi udvar elsősorban németeket és katolikusokat akart telepíteni. A Temesi Bánság volt a birodalom Ausztráliája: 1770-ig évente 2-300 elítéltet és utcanőt raktak ki a hajókból Pancsován; nagy részük – az első telepésekkel együtt – áldozatul esett a mocsárláznak és más betegségeknek. Versecet, Pancsovát és Fehértemplomot – Weisskirchen-Bela Crkvát 1717-ben német telepések-katonák alapítják, majd újabbak érkeznek 1727–1733 között és 1782 után Mária Terézia ügynökei 1745-től toboroztak a Svábföldön, Bázelen, Württembergben, Hessen-Nassauban és Pfalzbán; 1763-ban gyarmatosítási pátentet adott ki, 1766-ban gyarmatosító bizottság alakult, és a hétéves háború elbocsátott katonáit is itt telepítették le. De jöttek a Rajna-vidékről, Elzász-Lotharingiából és Csehország németlakta peremterületeiről is. Velük népesedett be Hódság, Gádor-Gakowa, Küllöd-Kolut-Ringdorf, Vepröd-Ebersdorf-Kruščić, (Bács) Szentiván-Sonnhofen, Szentfülp-Filipsdorf-Bački Gračac, Újpalánka, Apatin, Gajdobra-Schönau-Szépliget, Nákófalva-Nakovo-Nakodorf, Szenthubert-Banatsko Veliko Selo, Charleville-Šarlevil-Károlyliget, Szentborbála Sol(i)tur – ez utóbbi három francia település volt.

1782-ben II. József (trónörökös korában háromszor is beutazta a Bánságot, 1768-ban, 1770-ben és 1773-ban) frankfurti pátensében új házat, kertet, földet, igavonó- és tenyészállatokat, szerszámokat (iparosoknak +50 Ft-ot), ingyen utaztatást, kórházi ellátást, 10 év adómentességet, a legidősebb fiúnak katonaság alóli felmentést, új falvaikban imaházat és iskolát, s ami talán a legfontosabb: szabad vallásgyakorlást ígért. Érthető, hogy túlnyomórészt evangélikusok és reformátusok jöttek, 1794-ig összesen 5300 család (1763–1765-ben 3000), Torzsa-Savino Selo, Cservenka, Újverbász (1784), Kiskér-Bačko Dobro Pole, Szeghegy-Lovčenac, Bulkeszi (1786) és Járek (a középkori Ireg)-Bački Jarak-Tiszaistvánfalva (1787) egykori lakóinak ősei. Új német telepekkel bővült (Ó)Szivác-Eimannsrüh, Kula, Szilberek-Bački Brestovac, Csonoplya-Hügelhorst, Kerény-Kernei-Kljajicevo, Bezdán és Őrszállás-Tannenschütz-Stanišić, Vepröd.

A történelmi Magyarország túlnépesedett északi és keleti megyéiben lakó magyarokat, szlovákokat, ruszinokat és románokat, a török elől menekülő bolgá-

rokat (1735-től) nem várták ilyen jó körülmények. Kis rajokban, szökve jöttek, mert az elfogottakat a megyei pandúrok visszavitték. Egyes nagy hatalmú földesurak, mint Grassalkovics Antal kamarai elnök, vagy Hadik András tábornok, főispán egyéni telepítéseket is végeztek (Topolya 1750; Piros 1786: 50 református család, Tiszaroff-Tiszaderzs, Tetétlenről), sőt a királyi kamara birtokain is befogadtak „páristák”-at (Bezdán 1743; Doroszló 1756).

Magyar nemesek költöznek Nemesmiliticsre (1752) – ők és leszármazottaik adják hosszú időn át a megyei tisztségviselők tekintélyes részét. Az üresen hagyott tiszai határőrvidéken a magyarok újraalapítják Kanizsát (1751-től Ó-, 1771-től Magyar-Kanizsa mezőváros), Zentát (1755), Adát (1760), Óbecsét, Péterrévét (1767) Törökkanizsát (1773), Martonost, Törökbecsét, Torontáloroszi-Rusko Selot, (Torontál) Tordát (1776), Csókát (1782), Moholt (1805), Bácsföldvárt (1806), s ekkor kerülnek a németek mellé magyarok Regócére (Ridjica-Legin). 1748-ban 60 magyar család lakik Szabadkán, a század végén 158 Zomborban, ahol csak 1780 és 90 között 63 német mesterember telepedett le.

A türelmi rendelet után alapítják magyar reformátusok Bácsfeketehegy-Feketićet (1785, Kunhegyes, Tiszabura), Ómoravicát (a későbbi Bácskossuthfalva; a Karcag-Kunmadaras-Jászkisérről kirajzottak), Pacsért (Bácsér, 1786, Kisújszállás, Törökszentmiklós), Torontálvásárhely-Debeljačát (1794, Hódmezővásárhely, Szentes, Makó, Gyoma). Evangélikus szlovákok újítják fel a középkori Kis-Ácsot (Kiszács, 1773), Petrőcöt (Bački Petrovac, 1783), görög katolikus ruszinok Kucorát (1763). A szerb és német bíró által évente felváltva igazgatott Újvidékre a 19. század elejétől egyre több evangélikus német és szlovák, református magyar, (görög) katolikus ruszin, sokác, magyar és zsidó (a Bácskában 1750-ben 109 zsidót írtak össze) költözik be – mindezek felépítették saját templomaikat és iskoláikat. Ekkortól vált Újvidék – szerencsés fekvése folytán – Dél-Bácska és a Szerémség egy részének gazdasági-közlekedési központjává, amelynek jelentősége Pestével, Bajaéval, Szegedével vetekedett; ugyanakkor megkezdődött a megyeszékely Zombor és – kisebb mértékben – Szabadka viszonylagos lemaradása, fejlődésének lelassulása.

A „meghosszabbított 19. század”: 1789-től 1914-ig a népességnövekedés, a békés gyarapodás, a gazdasági fejlődés, a közlekedési hálózat kiépülése, az egymásnak feszülő nemzeti újjászületési és reformmozgalmak ellenére a rendezett nemzetiségi viszonyok, az oktatás-közművelődés intézményhálózatának megteremtése, az európai gazdasági és szellemi életbe való újra bekapcsolódás egészében véve pozitív időszaka.

Ezt a folyamatot törlik meg az 1848–1849-es évek eseményei, melyek során a bácska-bánsági országrész szenved el a legnagyobb ember- és anyagi veszteséget. Ezeket pótolhatta az élniakarás és a szorgalom, de a magyarok és a szerbek közötti jó viszony többé nem állt helyre. A történelemért a felelősség mindenek-

előtt a nemzetiségeket a demokratikus magyar kormány ellen fordító autokrata császári kormányzatot terheli, de része van benne a Szerbiából fegyverrel is támogatott túlzó szerb követeléseknek és a meggondolatlan, csak az erő pozíciójából tárgyaló Kossuthnak és kormányának, valamint a hadvezetés, az egyes parancsnokok súlyos hibáinak (Szenttamás 3 sikertelen megrohamozása 1848 nyarán, Zenta, Zombor feladása 1849 februárjában, a titeli fennsík értelmetlen, fölösleges áldozatokkal járó ostroma július végén, a péterváradi helyőrség passzivitása). A harcok eseménytörténetét részletesen feldolgozták mind a két oldalon, így csak néhány tény ismertetésére szorítkozunk.

A szerb egyházi és katonai vezetők már 1790-től követelték egy, a magyar államtól független, önálló tartomány (Bácska, Temesköz, Szerémség, Baranya) létrehozását, saját vajdájuk alatt, szövetségben a horvát „háromegety” királysággal.

Ezt fogalmazta meg ismét 1848 április-májusában a karlócai gyűlésen J. Rajačić patriarcha, G. Stratimirović és S. Miletić. Megalakították a Vajdaság igazgatótanácsát, vajdává választották S. Šupljikac határőr ezredest, és fegyverbe szólították a szerbeket F. Mayerhofer ezredes, belgrádi konzul, Bécs megbízottja hatékony támogatásával. A határőr-alakulatok mindenütt átálltak, így Karlócán, a titeli fennsíkon, Szenttamásnál, Perlasznál, Alibunárnál és Pancsován egyenként több ezer fős jól kiképzett és felfegyverzett, ágyúkkal is rendelkező haderő gyűlt össze, amely terrorizálta, sőt felégette a kormányhoz hű magyar, német és román településeket, elégették az 1840 óta magyarul vezetett iratokat, anyakönyveket. A német falvak általában megadták magukat, sőt a hódásiagi együttműködtek a szerbekkel. (Fehértemplom esete kivétel volt: a várost Maderspach császári kapitány védte meg német és magyar népfelkelőkkel Kničanin „szervianusai” ellen 1848 augusztusában). A kegyetlenkedéseket (újvidéki, kikindai gyilkosságok, emberfej-gúlák Zentán és Bácsföldváron, rablógyilkosságok, fosztogatások Zomborban is) a több mint 2 000 szerbiai önkéntes (szervianus) követte el; ezek hírére érhető, hogy 10 000 bácskai magyar, bunyevác és német állt be önként a nemzetőrségbe; de az a gyakorlat is, hogy a magyar parancsnokok a fogságba esett magyarországi illetőségű szerbeket és határőröket elengedték, de a szerbiaiakat kivégeztették.

A szerb követelések nagy részét (szabad nyelvhasználat helyi és megyei szinten, nemzetként való elismerés) 1848 novemberében a Honvédelmi Bizottmány és Kossuth már hajlandó lett volna teljesíteni, de a területi autonómia, a Vajdaság létrehozását Stratimirović utolsó próbálkozásakor, 1849 júniusában sem. (Noha állítólag felajánlotta, hogy átáll 5 határőr zászlóaljjal.) A kiképzetlen, gyengén felszerelt és rosszul vezetett, többször elárult kis magyar alakulatok tétlenkedtek vagy hátráltak. Így 1849 február elejétől 2-3 hónapig szerb–osztrák fennhatóság alatt áll az egész későbbi Vajdaság, Pétervárad és Szabadka kivételével: a bácskai kerületi bizottság Zomborban működik, Rajačić Becskerekre teszi át székhelyét,

toboroznak a szerb nemzeti gárdába. Áprilistól július végéig ismét a magyar kormány fennhatósága alá kerül az egész terület, a Sajkásvidék kivételével.

Az ide-oda hullámzó harcokban és a kölcsönös bosszúállások során (magyar csapatok égetik fel Árkod-Jarkovacot, moholi, szenttamási vérengzés) elpusztult Újvidék, Kanizsa, Zenta, Óbecse, Bácsföldvár, Szenttamás, Kula, Verbász, Cservenka, Kishegyes, Bácsfeketehegy, Káty, Zsablya, Felsőkabol-Kovilj, Járek, Temerin, Perlasz, Újozora-Uzdin, Végszentmihály-Lokve.

1849 és 1860 között az osztrák önkényuralmi rendszer részeként felállították a „Szerb Vajdaság–Temesi Bánság”-ot, amely csalódást okozott az Ausztriáért oly sokat áldozó szerbeknek: a Szerémség továbbra is Horvátországhoz tartozott, így a 300 ezer szerb kisebbségben volt a 400 ezer románnal és 350 ezer némettel szemben; a hivatalos nyelv a német és illír, a gyakorlatban a német lett.

A jobbágyfelszabadítás eredményei – a parasztok és a határőrök birtokába került az általuk megművelt föld – már az abszolutizmus korában kezdtek megmutatkozni: a termőterület 10, a gabonatermelés 25%-kal, az export hatszorosra emelkedett 1848 és 1867 között; megindult a kapitalizálódás-polgárosodás.

Az alkotmányosság visszaállítása, az *1867-tel kezdődő fél évszázad egész Magyarország és a déli területek igazi aranykora*. Ekkor vált a Bácska és a Bánság az ország és az egész Osztrák–Magyar Monarchia dúsan termő éléskamrájává, sőt a búzából és a lisztből bőven jutott az európai piacokra, főként a Német Birodalomba. Ezek az évtizedek, s kiemelkedően az 1890-es, „...a példátlan gazdasági fejlődés és fellendülés korszaka”.

1867 és 1914 között az egy főre eső nemzeti jövedelem évente 2,5%-kal, a mezőgazdasági termelés 1,7%-kal (azon felül a növénytermesztés 3%-kal), a bányászat és ipar termelése 4,5%-kal, a szállítás és kereskedelem 5%-kal nőtt. Ez a növekedési arány a legmagasabbak közé tartozott Európában: hasonlót vagy magasabbat csak Dánia, Svéd- és Németország produkált. A közölt adatok országos érvényűek, de okunk van feltételezni, hogy a mezőgazdasági mutatók az általunk vizsgált területen meghaladták az országos értékeket, míg az ipariak azok alatt maradtak.

Bács-Bodrog, Torontál és Temes birtokmegosztása kedvező volt: a földterület 11–15%-a volt csak 1000 holdon felüli nagybirtok; erős pozíciókkal rendelkeztek a termelés korszerűsítésében leginkább érdekelt középbirtokosok és gazdagparasztok, s mivel a természeti adottságok is itt voltak a legkedvezőbbek (a szántóföld aránya 70% fölött volt!), érthető, hogy itt jelent meg először a gőzüzemű cséplőgép (Törökbecse, 1853), majd a 90-es évektől, a „villanytelepek” rohamos elterjedésétől az elektromos meghajtásúak, valamint az univerzális felhasználhatóságú robbanómotoros traktorok, munkagépek.

Az ipari növények (cukor- és takarmányrépa, rozs, árpa) termésátlaga is itt volt a legmagasabb, csakúgy, mint az egy katasztrális holdra jutó tiszta jövedelem

(8,9 korona a Bánságban, míg a Tiszántúlon csak 2,7 K). E rendkívül kedvező kép árnyoldala: a birtokmegoszlás a magyarság számára volt a legkedvezőtlenebb: míg a nagy- és törpebirtokosok, mezőgazdasági cselédek és földnélküli agrárproletárok többsége magyar volt, addig a gazdag- és középparaszti birtokkategóriákban a németek, szerbek, bunyevácok, szlovákok domináltak.

Ez a korszak a nagy vízlecsapolások, ármentesítés, csatorna- és töltésépítés időszaka is: egészségesebbé vált a vidék, nőtt a termőterület, fejlődött a folyami közlekedés (a Bezdán–Bácsföldvár közötti Ferenc-csatornát még 1802-ben, a belőle leágazó Sztapár–Újvidék közötti Ferenc József csatornát – Veliki-Mali Bački Kanal – 1875-ben, a Temesvár–Beckerek közötti Bega-csatornát 1718-tól építették), munkát biztosítottak a kubikosok tízezreinek.

A termelési adottságokból következően a bácskai-bánsági rónán az élelmi-szeripar fejlődött ki. (Kevéssé ismert tény, hogy az állami ipartámogatás túlnyomó része a nemzetiségek lakta országrészeknek jutott.) 1890 és 1914 között az ipari keresők száma a Bácskában megduplázódott, a Bánságban 50%-kal nőtt. Malom, cukor-sör-szeszgyár szinte minden jelentősebb településen működött; a kender-len feldolgozás központjai a bácskai németlakta városok voltak, de ekkor épült ki Újvidék és Beckerek (mezőgazdasági) gépgyártása, Szabadka és Kikinda vegyipara is.

A közlekedés-szállítás fő ütőerei az 1880-as évekig a folyók és a csatornák voltak. (Az 1830-ban alapított Dunagőzhajózási Társaságnak 1864-ben 134 gőzöse, 544 uszálya járta a folyót.) Bezdán, Apatin, Újvidék jelentős forgalmat bonyolítottak le, s lakosságuk tekintélyes hányada a hajózásból élt.

1857-ben megépült az Észak-Torontált átszelő szeged–temesvári vasútvonal; az 1870-es években a Szeged–Szabadka–Zombor–Gombos–Eszék–Vinkovci közötti; 1883-ban adták át a forgalomnak a (Budapest–)Szabadka–Újvidék–Zimony(–Belgrád) vonalat a bajai szárnyvonallal és az újvidéki híddal; a Zimony–Vinkovci–Zágráb közötti fővonal a 80-as évek végén készült el. A területet sűrűn behálózó szárnyvonalak, helyi érdekű vasutak hálózata is kiépült. 1918-ban a Vajdaság (Bácska-Bánát, Baranya) vasúthálózata európai szinten állt 8,6 km/100 km² sűrűséggel, amely magasabb volt a szlovéniaiánál (7 km), és több mint kétszeresen múlta felül a szerbiait (4 km). Sok település (Szabadka, Cservenka, Kula, Verbász, Beckerek, Kikinda) fellendüléséhez a csatorna- és vasútépítés járult hozzá, míg mások (Zombor, Ómoravica, Kanizsa, Szaján) lemaradásához vezetett, hogy – képviselő-testületük döntése folytán – kimaradtak a fővonalak forgalmából.

Az egész Magyarországon Bács-Bodrogban és Torontálban táplálkozott legjobban a lakosság: mindennapos volt a fehér búzakenyér. Egy termelőre 8-10 hold esett, így nagy munkaerő-kereslet alakult ki: munkaidőben tömegével jöttek az idénymunkások, de új telepítésekre is sor került, a dél-bánáti és sajkás-ke-

rületi határörvidék felszámolása (1873) után. (Dél-bánáti székely falvak: Székelykeve-Skorenovac, Hertelendyfalva-Vojlovica 1883–89; a Becskerek melletti [Felső] Muzslya, a bácskai Szilágyi-Svilojevo, Wekerlefalva-Nova Gajdobra, a sajkás-kerületi Tiszakálmánfalva-Budisava 1894.)

Míg az Alföldről a Bánságba és a Bácskába folyt a leköltözés, az utóbbi magyar rajokat bocsátott ki a Szerémségbe (Maradék, Herkóca-Hrtkovci, Nyékica-Nikinci) és Szlavóniába; s ez a folyamat még az 1920-as években is folytatódott (Donji Miholjac).

A városok ekkor váltak a szó európai értelmében: ekkor épült ki kövel borított út-, víz- gáz- és csatornahálózatuk (Újvidéken 1888-ban), gáz-, majd villany-világításuk, a városi villamosvasút Szabadkán és Újvidéken. Impozáns középületek emelkedtek a kor divatos eklektikus – népi szecessziós stílusában (zombori, becskerei megyeháza, szabadkai s a többi városháza, bírósági, iskola- és kaszárnyaépületek, templomok). Ennek ellenére azt olvassuk egy korabeli leírásban, hogy „...a városoknak nincs felszívó képességük, mert nincs iparuk” – s ez egy sor városra, mindenekelőtt Zomborra, Kanizsára, Zentára, Óbecsére igaz volt.

A bácskai népszaporulat 1880 és 1890 között 12%-kal felülmúlta az országot, de már ekkor megindultak a ma tetőző kedvezőtlen demográfiai tendenciák, s éppen a magyarlakta körzetekben: a születésszám csökkenése, a népesség elöregedése, európai „rekord” az öngyilkosságban. E tíz évben a Bácskából 40, Torontálból 1906–1907-ben 39 ezren vándoroltak ki.

Mindezek ellenére nőtt a magyarok részaránya, mivel

– természetes szaporodásuk meghaladta a nem-magyarokét (1890 és 1900 között a magyaroké 13 ezrelék, a németeké 11,8 ezrelék, a szerbeké 8,2 ezrelék; 1890 és 1914 között a magyarság természetes szaporulata éves átlagban 12,8, a nem-magyaroké 10,3 ezrelék);

– erős elmagyarosodás folyt a németek, a bunyevácok-sokácok, zsidók (és a nyugat-magyarországi horvátok valamint a szlovákok) körében, amit az azonos vallás is elősegített, míg a többi etnikumot, így a szerbeket ez alig érintette.

A kiegyezés korában a legaktívabb hazai nemzetiség a szerb volt. Jelentős befolyással rendelkeztek a megyei és városi képviselő-testületekben, s ahol többségben voltak, mint Torontálban, Kikindán, Zomborban és Újvidéken, ott ezek hivatali nyelve is a szerb volt a 70-es évek végéig. Követeléseik között szerepelt, hogy Torontált kettéosztva Kikinda központtal alakítsanak ki egy teljesen szerb nyelvű megyét.

A népességi-asszimilációs folyamatok, a politikai életben követett passzivitás eredményeként a monarchiabeli szerbek gazdasági, társadalmi és politikai életének súlypontja Horvátországba helyeződött át. (Khuen-Héderváry bán – 1883–1903 – támogatásával, aki az erősödő horvát nemzeti mozgalommal szemben rájuk támaszkodott.)

A szerb kultúra megújítói, kiemelkedő képviselői magyarországiak voltak (Dositej, Obradović, Sterija, Ignjatović, Zmaj); a belgrádi nemzeti színházat újvidéki színészek hozták létre (1868); a Pesten alapított Matica srpska 1864 óta Újvidéken működik; a karlócai és újvidéki gimnáziumban és a zombori tanítóképzőben végzetekből került ki a függetlenedő Szerbia és Montenegró értelmiségének, hivatalnokainak java része. A gazdag földbirtokos-paraszti réteggel, kereskedő és iparos polgársággal rendelkező szerbség bankjai, takarékpénztárai, a Radikális Párt által is szervezett szövetkezetek elősegítették a nemzeti célú földvásárlásokat. Az ellenzékkel paktumot kötött radikálisok (J. Tomić) 3 képviselőt juttattak be a budapesti parlamentbe 1906-ban, de előtte és utána is tucatnyi szerb földbirtokos, volt állami és megyei tisztviselő ült a kormánypárti padsorokban.

A századfordulón felerősödött a felszínes magyarosítás tendenciája: 1898-ban megszüntették a helységek két- vagy többnyelvű megnevezésének használatát, 1904-ben pedig megindult a helynevek mesterkéltnyelvű magyarosítása (Szépliget, Tündéres, közéleti személyiségekről elnevezett falvak).

Az I. világháború kitörésekor több száz szerbet internáltak, és több ezer magyarországi szerb katona állt át a szövetségesek oldalára. A későbbi Vajdaság lakossága 1914 és 1918 között 66 522 fővel csökkent; a magyarság embervesztése 20-25 ezer főre tehető.

1918 novemberében az előrenyomuló szerb királyi hadsereg megszállta Temesvárt, Baját és Pécsét is; 25-én, az újvidéki nagy népgyűlésen a bunyevácok képviselői is a Szerbiához való csatlakozás mellett foglaltak állást. Az Újvidéken néhány hónapig működött délszláv nemzeti tanács nyilatkozata szerint „...a nem szerb... népeknek... mindazokat a jogokat biztosítjuk, amelyeket megkívánnak, hogy mint kisebbségek, megőrizhessék és fejleszthessék nemzeti sajátosságaikat”.

A katonai parancsnokságot ez semmire sem kötelezte: első intézkedései között szerepelt a magyar intézményrendszer felszámolása: a magyar tannyelvű középiskolák bezárása, a politikai pártok, a színházak, a művelődési egyletek, kaszinók működésének, a magyar és német nyelvű lapok megjelenésének betiltása. A magukat magyarnak valló állami alkalmazottak, értelmiségiek túlnyomó többsége – részben budapesti biztatásra – megtagadta a hűségeskü és a nyelvvizsgák letételét, s a területének harmadára csökkent Magyarországra költözött. Sokakat, főleg lelkészeket, később utasítottak ki. (1934-ben, a király elleni merénylet kapcsán közel 4000 főt.) Összesen mintegy 50 ezer magyar hagyta el Jugoszláviát, és telepedett meg Magyarországon.

A trianoni békeszerződés értelmében a történelmi Magyarország területének – Horvátország és Szlavónia nélkül – 6,5%-a, 21 ezer km²: a Mura-vidék, Muraköz, Duna-Drávaszög, Bácska, a volt Temesi Bánság egyharmada, 1,5 millió lakossal, kiknek közel egyharmada volt magyar, az 1918. december 1-jén kikiáltott Szerb–Horvát–Szlóven Királyság részévé vált.

Az 1910-ben 55,4, 1921-ben 51,4%-ban magyar és német többségű Vajdaság több szempontból is hátrányos helyzetbe került az új államon belül. Az ipar és közlekedés fejlesztése megállt, a nemzeti alapon végrehajtott földreform visszavetette a mezőgazdasági termelést. Mindez belső migrációra és kivándorlásra kényszerítette az itt élőket.

A lassan kialakuló ipari központokban (Belgrád, Zágráb, Eszék) és távolabbi vidékeken is egyre több vajdasági munkás és iparos telepedett meg; a magyarok számát az egykori források 40 ezer fölé teszik, megjegyezve, hogy 1941-ben többségük visszatért a Magyarországhoz csatolt területekre, mindenekelőtt a Bácskába.

A Jugoszláviából *kivándorlók* – túlnyomó többségük Észak- és Dél-Amerikába – mintegy egyharmadát adták a vajdasági németek, magyarok és románok, akik kimaradtak a földhöz juttatásból. A Vajdaság kivándorlási vesztesége a két háború között megközelíti a 60 ezret.

Mivel a vajdaságiak többnyire két, sőt három nyelven beszéltek, sokan azt tették, hogy – érvényesülésük érdekében, vagy egyszerűen konformizmusból – a mindenkori államhatalom tetszésének megfelelően vallották magukat hol magyar, hol szerb-horvát, hol pedig – a nácizmus előretörése idején – német nemzetiségűnek, illetve anyanyelvűnek. (Ez a tendencia egyébként Horvátországban és Szlovéniában a szórvány-település miatt erősebb volt, mint a Vajdaságban.) Elsősorban ezzel (s a számlálóbiztosok működésével) magyarázható a népszámlálásonkénti több tízezres eltérés a nemzetiségek létszámában. A határszéli Szabadka, a legnagyobb város esetében nyilvánvalóan hamisítás történt, „állambiztonsági” érdekből. Teljesen kizárt ugyanis, hogy a magyarok száma közel 30 ezerrel, a felére csökkenjen 11 év alatt. (A legjobb bizonyítéka ennek az, hogy az 1921, 1931-eseket megelőző és követő valamennyi népszámlálás 50% körüli magyar részarányt mutatott ki Szabadkán.)

A földreformmal összefüggő *telepítések* e korszakban csupán módosították, de alapvetően nem változtatták meg a lakosság összetételét. A tartomány népessége 1918 és 1940 között 190 ezer fővel gyarapodott, s ebből 80 ezer volt a „kolonisták”, túlnyomórészt szerbek száma. 1940-ig a Vajdaságban és Szlavóniában több mint 200 telepes község(rész) épült, 13 ezer házzal, ebből a Bácskában és a Szerémségben 65, illetve 7150. A Bánátban több mint 100 új falu vagy falurész épült, 10–11 ezer telepes számára – a családtagokkal együtt ez 44 ezer személyt jelentett. Még az 1942-ben megjelent *Délvidéki Emlékkönyv* tanulmányírója is kénytelen volt elismerni, hogy „...a jugoszláv kormány a telepítés terén valóban elismerésre méltót alkotott”.

A földreform minden utódállamban, a Baltikumtól az Égei-tengerig, sokkal inkább politikai és nemzeti, mint gazdasági célokat szolgált: a többnyire idegen nemzetiségű s a volt „uralkodó nemzetek”-hez tartozó földesurak (Jugoszláviában

németek, magyarok, olaszok, törökök és az egyházak) nagybirtokainak felosztásával saját népükhöz tartozókból akartak erős középparaszti réteget létrehozni. Az ily módon földhöz-házhoz juttatottak a kormányok és a (sokszor szélsőséges) nemzeti mozgalmak leghívebb támaszainak bizonyultak, de felhasználhatók voltak a többi nemzetiség „fékmentésére”, telepeik beékelődtek azok települései közé, s állambiztonsági-határőrzési funkciókat is elláttak.

A felosztható birtok területe országrészenként változott, így a Vajdaságban és Szlavónia két megyéjében a meghagyható maximum 100, illetve 518 hold (300 hektár) volt, attól függően, hogy tulajdonosa bérbe adta-e, vagy maga gazdálkodott rajta. Az ezt meghaladó birtokrészt jelképes kártalanítással államosították, majd felosztották. Ezek összterülete a Vajdaságban 751 ezer hektárt tett ki, a magyar földbirtokosok birtokállományának 61,5, a németekének 57 és a szerb-horvátokénak 40%-át. Ezt 74 188 „szláv agrárérdekelt” között osztották szét, köztük 12 263 dobrovoljacnak, 4 730 telepesnek és – főleg Magyarországról áttelepedett – optánsnak, továbbá 57 193 helyi földigénylőnek. Az átlagos juttatott birtoknagyság az előbbi sorrendben 7; 2,5 és 1,7 hektár. A dobrovoljacok 72%-át a határszéli területeken telepítették le. Az új tulajdonosok nemritkán bérbe adták földjeiket a földosztásból kizárt magyaroknak és németeknek, mivel a „rendezetlen állampolgárságú” nem-szlávokat az 1919. február 25-i minisztertanácsi rendelet kizárta a földigénylők köréből.

A földreformnak nem az volt a legpusztítóbb hatása a jugoszláviai magyarság számára, hogy pár száz birtokostól elvették földjeik, gazdasági felszereléseik java részét, hanem az, hogy – mivel ezeknek a nagybirtokoknak a gépesítése igen alacsony volt (leszámítva néhány mintagazdaságot, mint pl. a bellyeit) –, azokat többségükben magyar uradalmi cselédek vagy kisbérlők művelték meg, így a földek szétosztása után ezek munkaalkalom és megélhetés nélkül maradtak. Az 50 ezer hold kisajátított községi föld zömét is magyar kisbérlők művelték: szerződéseiket felmondva földjeiket déli telepesek között osztották szét (Magyarkanisán pl. 6000 holdat).

A létalapjuktól megfosztott magyar béresek, aratómunkások, kisbérlők száma 1921-ben csak a Bácskában megközelítette a 24 ezret – családtagokkal ez a réteg a magyar népesség több mint egynegyedét jelentette; természetes, hogy ezek közül került ki a kivándorlók, a városokba költözők és az ország más vidékein munkát vállalók zöme.

A „Kalangya”-ban és a „Híd”-ban falu-szociográfiák egész sora mutatta ki, hogy *a magyar nincstelenek a társadalom legaljára kerültek*. A volt uradalmi cselédek a tanyákról a falvakba, városokba özönlöttek, de munkát ott sem kaptak. Mély fekvésű, egészségtelen helyeken húzták meg magukat, de házaikat felvetette a talajvíz, elvitte az árvíz. Településről településre bizonyítják azt az ismert tény, hogy a magyarok gazdasági helyzete a legrosszabb. Így például Szenttamás lakó-

inak kétötöde volt magyar, de 43 ezer holdas határából csak 3000 (8%) volt magyar kézben; az 1300 föld- és háznélküliből 1000 volt magyar.

A világgazdasági válság idején Csuka János (újságíró, az 1930-as években a legjobb társadalomtudományi tanulmányok szerzője) szociológiai felmérést végzett a 4 magyar többségű járásban (Topolya, Zenta, Óbecse, Törökkanizsa), ahol a földnélküli agrárproletárok száma 23 771 volt; a munkanélkülieké 18 265; a napi átlagkereset 24 dinár; egy családtagra naponta 91 para (9 fillér) jutott.

A földreformot a korabeli szerb szakemberek és szervezetek is bírálták, gazdasági érvekkel (átmenetileg csökkent a termelés, az újonnan kialakított gazdaságok nem érték el a belterjes gazdálkodáshoz szükséges birtokminimumot, és azokat sem művelték meg szakszerűen). A vajdasági pénzügyi intézetek szövetségének 1926. évi jelentése szerint „...ezen egykori leggazdagabb országrészek elszegényedésének fő oka a túladóztatás, a rossz közigazgatás és a szerencsétlen módon végrehajtott agrárreform”.

Az új államhatalom Szerbia, és általában a szerbek érdekeit képviselte, *gazdaság- és adópolitikájában* is: a déli területek fejlesztésére törekedett, a Monarchiához tartozott fejlettebb északiak kizsákmányolásával. Az adókulcs országreszenként változott, s a Vajdaságban a termelőtevékenység minden ágában általában négyszerese volt a szerbiainak. Ez a körülmény elriasztotta a beruházókat, s a már létező üzemek, vállalatok, pénzügyi intézetek egy része is Belgrádba költözött. A kényes fekvésű Szabadka fejlődése megállt, s a királyi diktatúra bevezetése után (1929. január 6.) adóját több mint kétszeresre emelték. Ugyanez a Živković-kormány hozott rendeletet arról, hogy a határtól 50 km-es mélységben nemzeti-ségiek csak a bel- és hadügyminiszter előzetes engedélyével szerezhettek földet vagy ingatlant. Az adóbehajtásnál is különbséget tettek a szerbek és a nemzeti-ségiek között: az előbbieket – különösen a dobrovoljacok – sok éven át felgyült adóhátralékát rendszerint elengedték (mint pl. 1938 októberében), míg az utóbbiak esetében azonnali végrehajtást rendeltek el.

Mivel a jugoszláviai magyarság döntő többsége a *mezőgazdaságból* és az azzal kapcsolatos tevékenységből élt, gazdasági helyzetüket a mezőgazdaság mindenkorai helyzete határozta meg. A volt magyarországi területek, tehát lényegében a Vajdaság – Szlovénia mellett – az új államnak is a legtermékenyebb, legjobban művelt országrészei közé tartoztak, s ez az országos átlagot messze meghaladó életszínvonalat, jólétet biztosított a közép- és kisparaszti gazdaságok tulajdonosai számára is, különösen az 1920-as évek végéig tartó konjunkturális időszakban, amikor a termények és a föld ára egyaránt magas volt. Nőtt a megművelt terület, a termés sorozatosan jó volt (az 1929–1930-as rekordtermések enyhítették a válság pusztító hatását), s főleg a Vajdaság által szállított termékeknek köszönhetően az ország külkereskedelmi mérlege hosszú időn át nyereséges volt.

A termékszerkezet a két háború közötti időszakban alig változott; a magas terméshozamok ellenére egyre korszerűtlenebbé vált az egyoldalú gabona- és kukoricatermelés. Lassan tért hódítanak az ipari növények: a cukorrépa, a kender (az 1930-as évek elején a Bácska adta a világtermelés 10-15%-át), a napraforgó. Jelentős volt Petrőc-Bački Petrovac komló- és a Tisza-mente paprikatermelése – mindkettő értékes exporttermék. A hagyományos szerémségi és baranyai szőlőkultúrát évtizedekre visszavetette a múlt századvégi peronoszpórájárvány; azt követően lendül fel az ellenállóbb fajtákkal dolgozó homoki szőlőművelés a Duna–Tisza közén és a szomszédos bánáti részeken, a Zombor–Bácsfeketehegy–Becskerek vonaltól északra. Újvidék környékén belterjes kertkultúra alakult ki, de a kertek aránya 1% fölött volt Bácskertes–Kupusina, Tamásfalva–Hetin, Ūrményháza–Jermenovci, Magyarcsernye–Nova Crnja, Törzsudvarnok–Banatski Dvor és Nagynezsény–Neuzina határában is.

Az állattartásban a sertés, a ló, a szarvasmarha és a juh tenyésztése mennyiségi és minőségi szempontból is kiemelkedően eredményes volt.

1921-ben Jugoszlávia második legiparosodottabb országrésze – Szlovénia mögött – a Vajdaság volt, 428 üzemben 28 297 munkással. Többségben voltak a kisüzemek: 1938-ban a mintegy 600 üzemből mindössze 48 dolgozott 200-nál több munkással. Annak ellenére, hogy 1919 és 1938 között 390 új iparvállalatot alapítottak, a fenti időszakban megkezdődött a Vajdaság viszonylagos lemaradása a többi országrészhez képest, mert ott igyekeztek fellendíteni az ipart, ahol a lakosság „megbízhatóbb” volt.

1938-ban az ország területének 7,6%-át kitevő Vajdaságban működött Jugoszlávia iparvállalatainak 19,2%-a, a gépi teljesítmény 11%-ával, és ott dolgozott a munkások 16,1%-a. 1927-ben Bácskában 581 üzem működött, a következő megoszlásban: élelmezési: 192 (ebből 145 malom és 15 szeszgyár), építőanyag (tégla, téglagyárak): 114, textilipar: 79 (kendergyárak), vas-, fém- és gépgyártás: 78, papír- és nyomdaipar: 44, faipar: 33, vegyészet: 23, bőrfeldolgozás: 19.

Az élelmiszer-ipari üzemek sorában a malmok elsőbbsége vitathatatlan, annak ellenére, hogy a térségünkben általánossá vált protekcionizmus miatt az exportlehetőségek korlátozottá váltak, a kapacitás pedig messze meghaladta a szűk hazai igényeket. Így sok malom tönkrement. Az ország négy legnagyobb teljesítményű cukorgyára a Vajdaságban működött (Cservenka, Verbász, Becskerek, Bellye). A mintegy ezer állandó alkalmazott nagy többsége német, magyar és cseh szakmunkás volt, jó fizetéssel, szolgálati lakással.

A beocsini cementgyár megépítésekor (1869) s egészen a 20-as évek elejéig Európa egyik legnagyobb és legmodernebb ilyen jellegű üzemének számított, 2500-3000 munkásával, saját üzemi vasúttal Péterváradig. Később sorsa a malmokéhoz hasonló: kartell, termelés- és létszámcsökkentés, úgy, hogy a két háború közötti időszakban átlagosan már csak 1000 munkással dolgozott. A szintén

szerémségi vrdniki kőbányában és a rakovici kőtörőben 1200–1500 munkás dolgozott.

A vajdasági textilipar a németlakta körzetekben összpontosult. Időszakunkban fellendült, különösen a II. világháborút megelőző konjunktúra idején.

A fém- és gépipar kisipari jellegű volt, és szerb–német vidékeken indult fejlődésnek (Újvidék, Kikinda, Becskerek, Pancsova).

Az áramtermelés kis, rosszul felszerelt „villanytelepeken” folyt, ezek száma a 30-as években 43 volt, átlagosan 10 munkással – egyedül az újvidékiben dolgoztak 200-nál többen.

Az 1930-as évek végén 35 ezer kisipari műhely dolgozott, 40–45%-kal több, mint 1918-ban, mert a válságos években a feleslegessé vált munkaerő egy részének az elavult kézműiparban sikerült elhelyezkednie.

A bankoknál és a pénzügyintézeteknél is végbement a nemzeti szempontok alapján történő átállítás: nagy részüket megszüntették, vagy szerb bankokba való beolvadásra kényszerítették, a korábbi, zömmel magyar és német vezetők félreállításával. A 230 magyar szövetkezetből mindössze 17 maradt. (Ugyanakkor az újvidéki központú „Agraria” német szövetkezeti központnak 331 beszerzési és értékesítési, valamint 360 hitelszövetkezete működött 1936-ban, illetve 1938-ban.)

Egyre nagyobb nyomás nehezedett a túlnyomórészt német és zsidó tulajdonban lévő iparvállalatokra, kereskedelmi és pénzügyintézetekre, hogy elsősorban szerbeket alkalmazzanak.

1939-ben a Bácskában és a vele határos Felső-Szerémségben közel 12 ezer üzletben vásárolhattak; ezeknek csaknem egyötöde Újvidéken működött, bizonyítva, hogy a város a térség kereskedelmi központjává is vált.

Az európai szintű vasúthálózat (amelyből csak 50 km épült 1918 után) és folyami hajózás mellett aszfaltozott utak – a Horgos–Szabadka–Újvidék–Belgrád közötti nemzetközi főútvonalat leszámítva – alig voltak, így a teherautó-forgalom elenyésző volt. 1939-ben az autóbuszvonalak hossza a Bácskában 693, a Bánátban 251 km.

1931-ben a Vajdaság népességének 69%-a a mezőgazdaságban, 16%-a az iparban-bányászatban dolgozott; kereskedelem–pénzügy–közlekedés: 6,6; közalkalmazott, fegyveres testületek és szabadfoglalkozású: 4,9%. A magyarok társadalmi struktúrája ennél kedvezőtlenebb volt: 75%-uk közvetlenül a mezőgazdaságból élt, s a nagy- és kisiparban foglalkoztatottak aránya is 18–20%, meghaladta a tartományi (bánsági) átlagot. 1931-ben a vajdasági városok lakosságának 31,4%-a magyar volt. Viszont jóval az átlag alatt szerepeltek a szellemi és az alkalmazotti kategóriákban.

A világgazdasági válsággal jelentkező munkanélküliség állandósult a 30-as években, ami alacsonyan tartotta a munkabéreket.

1918 után nemcsak az állami, hanem a városi-községi közigazgatásból is el-távolították a magyar és a német tisztviselőket, legtöbbjüket azzal az indoklás-sal, hogy „nem bírják eléggé az államnyelvet”. Ezeket a – szerb nemzeti szem-pontból nem alaptalanul – megbízhatatlannak tartott tisztviselőket zömmel nyugdíj és végkielégítés nélkül tették az utcára, így valójában szülőföldjük vagy korábbi szolgálati helyük elhagyására kényszerítették őket. Még legjobban azok jártak, akiket az ország déli vidékeire helyeztek át. 1927-ben a 130 vajdasági község élén 114 szláv, túlnyomórészt szerb, 10 német és 6 magyar jegyző állt. 1929-ben ezeket is leváltották, mint Zentán a még megmaradt utolsó 6 városi tisztviselőt; Szabadkán egy másikat azért bocsátottak el azonnali hatállyal, mert az új főispán – egy volt tábornok – jelenlétében magyarul igazított el egy érdek-lődőt. A magyar tanítókra hasonló sors várt: elbocsátás vagy Boszniába, Mace-dóniába (akkori nevén Dél-Szerbiába) helyezés. Különösen azokat sújtotta ez, akik megpróbáltak valamit tenni a nemzetiségek lakta települések gazdasági-szellemi fellendítéséért.

A belgrádi kormány a magyar irredentizmusban látta az ország egységét fe-nyyegető legnagyobb veszélyt. Ezért a legnagyobb nyomás a magyarságra nehe-zedett, amelyről – kisebb gazdasági és oktatási-egyházi engedményekkel – sike-rült leválasztani a többi nemzetiséget, elsősorban a németeket és a szlovákokat. A hitleri hatalomátvétel (1933) után egyre inkább ideológiai-politikai agitációt vég-ző Kulturbund szabadon működhetett; hatására a „svábok” elmagyarosodása megállt, sőt ellenkezőjére fordult. Így a jugoszláviai magyarságnak szövetsége-sek nélkül kellett harcolnia – a békeszerződésben és a népszövetségi alap-okmányban rögzített – kisebbségi jogai érvényesítéséért.

A Jugoszláviai Magyar Párt csak 1922-ben alakulhatott meg, de 1924-ben, 1927-ben, majd véglegesen 1929 januárjában – a többi politikai párttal együtt – betiltották. Működését minden eszközzel akadályozták: tagjai feketelistára kerül-tek, a párt helyiségeiben módszeresen házkutatásokat tartottak, a (tag)nyilvántartásokat, jegyzőkönyveket elkobozták, megsemmisítették; gyűléseiket betiltották vagy szétverték, a párt mellett korteskedőket megverték, a magyarok ablakait be-verték, nevüket a választási névjegyzékből törölték. 1926-ban a Magyar Párt paktumot kötött a kormányon lévő Radikális Párttal; ennek eredményeként 3 magyar képviselő – köztük dr. Várady Imre – bejutott a belgrádi skupštinába. A szabadkai, újvidéki, zentai, zombori és magyarkanizsai városi közgyűléseken, képviselő-testületekben a párt számottevő tényezőként szerepelt, és kiharcolta a magyar nyelvű felszólalás jogát. Prokopy Imre és dr. Deák Leó több beadvány-ban, felszólalással adott hangot a jugoszláviai magyar kisebbség sérelmeinek a Népszövetség genfi központjában.

A javarészt emigráns és zsidó vezetés alatt álló baloldali magyar szervezetek és elsősorban a két munkáspárt akarva-akaratlanul a szerb hatalmi érdekeket

szolgált, amikor osztályharcos ideológiájával és gyakorlati tevékenységével sikerrel leválasztotta a nincstelen és kiszolgáltatott dolgozó tömegeket az „urak pártjának” nevezett Magyar Pártról. Ez a megbélyegző jelző annyiban volt igaz, hogy a párt szervezői-vezetői között sok volt az értelmiségi (ügyvédek, orvosok) és a földbirtokos, akiknek már volt gyakorlatuk a helyi és az országos politikai életben. Tény, hogy a Magyar Párt nem tudta megnyerni a magyar nincstelenek és munkások tömegeit, viszont Észak-Bácskában sok bunyevác, Dél-Bácskában pedig sok német rá szavazott, sőt belépett a pártba.

A Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága valójában egy, Belgrádból és szerbek által igazgatott Nagy-Szerbia volt, amely ellen és egy szövetségi állam-szervezetért legelszántabban a horvátok küzdöttek. A horvát parasztpárti képviselők skupštinabeli meggyilkolása után (1928) komoly tárgyalások folytak Horvátország és Szlovénia „leválasztásáról”, illetve az ország föderalisztikus átszervezéséről. Mivel a szerb pártok mindkét megoldást elutasították, Sándor király 1929. január 6-án hatályon kívül helyezte az 1921-es alkotmányt, feloszlatta a parlamentet és a helyi önkormányzatokat, betiltotta a pártok és egyesületek működését, felfüggesztette a szabadságjogokat, rendkívüli mértékben megszigorította a sajtótörvényeket.

Közigazgatási reformot vezettek be, s az országot 9 bánásra (banovina) + a főváros osztották. Ennek céljai közé tartozott:

- a Belgrád érdekeinek megfelelő központosítás erősítése,
- a helyi-regionális érdekeket jobban képviselő történelmi országrészek felدارabolása,
- mesterséges úton szerb többség létrehozása csaknem valamennyi bánóságban.

Az 1,6 milliós Vajdaság a 2,1 milliós Duna-bánóság része lett, amelyhez hozzácsatolták a Szerémséget és Északkelet-Szerbiát, félmillió szerb és néhány tízezer horvát, német és szlovák lakossal. Ezáltal a korábban többséget alkotó magyarok és németek aránya nagymértékben visszaesett: 27-ről 18,3 illetve 24-ről 16,3%-ra, míg az egy kategóriába sorolt szerb-horvátoké 57%-ra nőtt.

Ha azt próbáljuk megállapítani, hogyan fogadták a magyarok a diktatúrát, akkor az 1929-ben elítéltek adataiból kiderül, hogy volt bizonyos ellenállás. Minden bűncselekmény-kategóriában mélyen országos számarányuk alatt szerepeltek, viszont a király- és államellenességért, valamint „a hivatalos kötelezettség és szolgálat nem teljesítése” miatt elítélt magyarok aránya kiugróan magas, 3, illetve 3,3%.

Az újvidéki bánági tanácsban a magyarságot – számaránya alapján – 19 hely illette volna meg, de ott csak 2 képviselője volt. Az utolsó, 1938-as választásokon egyetlen magyar sem jutott mandátumhoz (holott a magyar kisebbség létszáma és a képviselők számának viszonyítása szerint 12-nek kellett volna bekerülnie),

de a király, pontosabban a Pál által vezetett régenstanács 1 magyar képviselőt és 1 magyar szenátort (dr. Várady Imre), hatalmi szóval kinevezett.

A magyar oktatási és kulturális intézményrendszer felszámolása, ingó és ingatlan vagyonuk kártérítés nélküli elkobzása, az egyházi iskolák államosítása, a magyar tanerők elbocsátása és áthelyezése, a Pribičević-féle névelemzési törvény (amelynek értelmében nem vallhatták magukat magyarnak és nem járhattak magyar tannyelvű iskolába a szláv és a német nevűek, még akkor sem, ha csak magyarul tudtak, és családjuk már több nemzedéken át magyarnak tartotta magát) végrehajtása nagymértékben rontotta a magyarság társadalmi és művelődési helyzetét.

Anyanyelvű oktatás csak az elemi iskola alsó 4, illetve 6 osztályában folyt (egyetlen magyar tannyelvű gimnázium működött Szabadkán), a felsőoktatás nyelve még a teológiai akadémiákon is az „államnyelv” volt. Mivel elhelyezkedni csak a szerb(horvát) nyelv tökéletes ismeretében lehetett, külföldi egyetemek helyett a kisebbségi hallgatók is a zágrábira, a szabadkai jogi karra, majd az 1930-as évektől egyre többen a belgrádi egyetemre iratkoztak be. Zágráb és a jogi pálya mindvégig megtartotta vezető szerepét: meglepő a ljubljanai egyetemen tanulók és a mezőgazdasági pályát választók kis száma. A magyar anyanyelvű egyetemisták aránya negyede-fele volt a magyarság országon belüli arányának. *A félmillió magyarságnak csupán egy ezreléke szerzett diplomát a két háború közötti időszakban: hiányzott a magyar tanár, a lelkész, az orvos, az állatorvos, a gazdasági és mezőgazdasági szakember.* A frissen végzett diplomások közül sokan csak Boszniában és Macedóniában tudtak álláshoz jutni.

Különösen 1929 és 1934 után már a magyar nyelvű, különösen a történelmi művek felkutatása, megsemmisítése is előfordult. 1940 decemberéig nem engedélyezték magyar nyelvű filmek bemutatását, színtársulat működését, s csak egyetlen magyarországi napilapot engedtek be. Csak 1940 novemberében alakulhatott meg Újvidéken a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség, amelynek taglétszáma 1941. április elejére elérte a 150 ezret.

A katolikus és protestáns egyházak sokat tettek a nemzeti kisebbségek nyelvének és kultúrájának fenntartásáért, de a közművelődés terén aktív lelkészeket zaklatták, bebörtönözték, kiutasították. Budanović szabadkai püspök (1927-től) a horvát nyelv használatát erőltette, és a magyar egyházközségekbe is Zágráb felé orientálódó bunyevác lelkészeket nevezett ki; 1941-ben a szükséges 140 helyett már csak 80-90 – jórészt idős – magyar katolikus pap volt szolgálatban.

A mezőgazdasági munkások elnyomordása nem marxista frázis volt, hanem szomorú valóság. Volt olyan év, mint az 1934-es, hogy 20 ezer család teljesen munka nélkül maradt. Érthető, hogy az 1920-ban újjászervezett mezőgazdasági munkásszövetségnek 1937-ben 265 alapszervezete működött több mint 30 ezer taggal, akik felvonulásokkal, sztrájkokkal, sőt vérontásba torkolló zendülésekkel

(Óbecse, Melence, 1936) próbáltak sorsukon javítani. A helyi szervezetekben – melyek túlnyomórészt magyarul a vidékeken működtek –, erős volt a *kommunista párt* befolyása. A kommunista párt Jugoszláviában – bár 1923-ban betiltották – taglétszámát és szervezettségét tekintve messze erősebb volt a KMP-nél, és mind tagjai, mind vezetői között a magyarok jóval lakossági arányuk fölött szerepeltek. Így 1940 szeptemberében a JKP-nek a Vajdaságban 6 körzeti, 12 járási és több városi-községi bizottsága működött; a taglétszám 650 volt, egyharmaduk magyar. A magyarul a körzetekben, Zentán, Adán, Topolyán, Csantavéren és Szabadkán pártbizottságok dolgoztak, az utóbbi helyen több is.

A jugoszláviai magyarok között – történelmi okoknál fogva – már 1918 előtt sem voltak olyan nagy társadalmi különbségek, mint a történelmi Magyarország más vidékein; a közös kisebbségi sors pedig még közelebb hozta őket egymáshoz. Így a *csehszlovákiaihoz, a romániaihoz hasonló, a Horthy-Magyarországtól lényegesen különböző, egységesebb és demokratikusabb magyar társadalom került vissza ideiglenesen az anyaországhoz 1941 áprilisában.*

Nem teljesen, mert a mintegy 105 ezernyi bánáti magyar a névlegesen Szerbiához tartozó, valójában német protektorátus fennhatósága alá került, ahol a tényleges hatalom a helyi svábok kezében volt. A Szerémség egésze ismét Horvátországhoz tartozott, s mindkét helyen hamarosan fellángoltak – a bácskainál sokkal erősebb – partizánharcok.

1941 júliusára – az elmenekülés, a letartóztatások és a kivégzések ellenére – a JKP taglétszáma csaknem megduplázódott; egyedül a Bácskában 400 párttagot és 1200 ifjúkommunistát tartottak számon. (A Bánságban és a Szerémségben további 800, illetve 1800 kommunista tevékenykedett.) A JKP KB utasítására ekkor *indult meg a fegyveres ellenállás és a szabotázsakciók sora, a szovjet front tehermentesítésére.* A gabonagyűjtogatást általában elítélték (adai vélemény: a szegény földművesek szenvednek kárt), és különösen Észak-Bácskában (Topolya, Zenta, Ada) a harci cselekmények megindítását a szovjet ejtőernyősök megérkezésétől tették függővé. Végeredményben az ellenállást a magyar csendőri és katonai szervek rövid időn belül felszámolták, és a *Magyarországhoz tartozó területeken 1944 tavaszáig-nyaráig komolyabb partizántevékenység nem bontakozhatott ki.* Gyűjtogatások (Zsablyán pl. 6 alkalommal gyűjtötták fel a betakarított termést), kisebb fegyveres összecsapások persze voltak; 1941 júliusa és októbere között 35 szabotázsakcióra került sor a Bácskában.

Novemberre a magyar hatóságok tudomására jutott a JKP tartományi bizottságának névsora, a fegyveres ellenállás szervezeti felépítése, a bánáti és szerémségi összeköttetés. Az elfogottakat rögtönítélő bíróság elé állították, s közülük 71-et kivégeztek. *Egyetlen szervezett partizánosztag működött, az 58 fős sajkási.* 1941 decemberétől több csendőrt, határőrt és katonát lelőttek, így a zsablyai csendőrparancsnokot is. 1942. január 5-én páncélosok támogatásával lezárták a

környéket, a településeket átfésülték, s a fegyveres ellenállást felszámolták, mindkét oldalon sok sebesülttel és halottal. Az azt követő tömeges razziákra és kivégzésekre nem elegendő indok a Zsablyára, Csurogra és Újvidékre – részben az egyidejű bánáti német akció elől – menekült és ott rejtőző partizánok felkutatása, hiszen azok száma aligha haladhatta meg a százat. A „*tisztogató akció*”-nak 3300 áldozata volt, közülük 2500 szerb. Az ügy a parlament elé került, ahol Bajcsy-Zsilinszky élesen elítélte a történeteket. A parancsnokokat hadbíróóság elé állították, de a Gestapo segítségével Németországba szöktek.

Az 1941. augusztus 15-ig működő katonai közigazgatás egyik első intézkedése volt az 1918. október 31-e után bevándorolt-betelepített délszlávok, mindegyiknél a dobrovoljacok kiutasítása. Az addigi magatartásuk és „politikai érdekelttségük” alapján gyanúsaknak és „aggályosoknak” tekinthetőket internálótáborokba vitték (legnagyobb a sárvári volt), ahonnan később kijárhattak dolgozni. A Szerbiába áttettek száma 25 ezer körül volt, ami eltörpült a Horvátországból (120 ezer), Albániából (49 ezer) és Bulgáriából (42 ezer) kiutasítottakhoz képest; a 100 évvel azelőtti határai közé visszaszorított kis Szerbiának 300 ezer menekültet kellett befogadnia, akiknek egy tekintélyes része csatlakozott a csetnik- és partizánosztagokhoz.

Az elűzöttek házába-földjére bukovinai székelyeket (2828 más forrás szerint 3279 családot, 13 200 fővel) és a partizánharcok elől menekülő boszniai magyarokat (4 faluból 395 családot 1552 fővel) telepítettek. Közel 500 vitézi telket alakítottak ki, és több ezer holdat tartalékolnak a háborúban elesettek családtagjainak. Az „öslakos” magyar és más nemzetiségű nincstelenek földhöz-házhoz juttatása ismét elmaradt (bár az ONCSA-akció sok népes családon segített), mert nagyarányú földosztásra nem került sor.

Az, hogy Németország lényegében magának tartotta meg a bánáti részt, csatlódást okozott Budapesten és az ottani magyarok körében, s feszültséget okozott a magyar–német viszonyban. Egymást érték a tiltakozások, mert betiltották a magyar egyesületeket, elbocsátották a helyi közigazgatásban, sőt az üzemekben dolgozó magyarokat (Becskeken). A magyar kormányok – különösen Kállay Miklós miniszterelnöksége alatt – erélyesen felléptek a bánáti magyarság érdekében: elérték azt, hogy a helyi előjárókat – a központi igazgatás német túlsúlya mellett – a nemzetiségi arányok figyelembevételével kellett kinevezni, hogy a munkaszolgálatra behívottakat csak a Bánságban foglalkoztatták, hogy ne szervezzenek meg egy 500 fős magyar zászlóaljat – német parancsnokság alatt – a szerb partizánok ellen; felújíthatta működését a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség.

A többi visszacsatolt területhez hasonlóan a „Délvidéken” sem tartottak választásokat, hanem 26 képviselőt – köztük a szerbek szószólójaként működő Milan Z. Popovićot – behívták a képviselőházba, ahol 1942 februárjában foglalták el helyeiket.

A három és fél éves magyar uralom elsősorban oktatási-művelődési téren hozott jótékony változást az ottani magyarok számára (bár a szerb-horvát és „vend” nyelvet minden iskolában továbbra is kötelezően tanították). De csalódást is okozott, több okból elmaradt a várt igazságos földreform, amely végre földhöz juttatta volna a kisemzített magyarokat.

Kiábrándulással látták, hogy – mint valamennyi visszacsatolt területen – nem a helybeli, a nyelveket és viszonyokat ismerő magyarok, hanem az anyaországi dzsentrik vagy az azok mentalitását majmoló hivatalnokok kerülnek vezető beosztásokba. Elítélték az „ejtőernyősök” önkényeskedéseit, harácsolását, a rekvirálásokat, a zsidótörvények végrehajtását. Megromlott a nemzetiségek közötti viszony is: a szerbek természetesen ellenségesen fogadták a magyar „megszállókat”, de a korábban elmagyarosodó svábok tekintélyes része is – a nagynémet náci ideológiától fertőzötten – a Birodalomhoz akart tartozni, és horogkeresztes zászlókkal fogadta a magyar csapatokat. Ne feledjük el: az anyaországhoz való visszakerülés egyet jelentett a háborúval, a behívásokkal, a háborús veszteségekkel, a jegyrendszerrel, az inflációval, így hamarosan népszerűtlenné vált, ha nem is kívánták vissza a szerb uralmat.

A történelmi Dél-Magyarország, a mai *Vajdaság* – s ideszámíthatjuk a Temesi Bánság 1919-ben Romániának ítélt kétharmadát is – *tragédiája*, hogy viszonylagos gazdagsága és nemzetiségi jellege miatt, *1914-től napjainkig, a változó államhatalmak és politikai rendszerek elsősorban kizsákmányolására és nem fejlesztésére törekedtek*. Fokozottan igaz ez a megállapítás az 1941 és 1944 közötti időszakra, amikor a magyar, a német és a horvát hadigépezet szolgálatába állították a térség anyagi és emberi erőforrásait.

A vajdasági „népfelszabadító harcokról” írt monográfia szerint a tartománynak a háború alatt 44 651 polgári és 10 534 katonai áldozata volt, de „...ez az adat nem tartalmazza azoknak a számát, akik a megszállók oldalán estek el, vagy akiket azok bűntársaiként végeztek ki”. A halálos áldozatok száma tehát ennek többszöröse, mert az idézett adatban nem szerepelnek a magyar, a horvát és a német hadseregben elesettek, a hadifogságban, a vajdasági internáló és koncentrációs táborokban elpusztultak, valamint az 1944 őszén és azt követően legyilkoltak. *A magyar etnikum vérvesztése minden bizonnyal megközelíti a 60 ezer főt; a magyar nyelvű zsidóságé a 16 ezret*, míg a jugoszláviai németek háborús veszteségét 200 ezerre teszik. (Valótlan tehát az 1979-ben több nyelven megjelentetett propagandakiadvány – *Vajdaság. Tények adatok*. Összeállította: S. Stanojević – azon állítása, hogy „...a harcokban 50 ezer vajdasági harcos elesett vagy megölték, 280 ezer vajdaságit pedig internáltak letartóztattak és megkínóztak”. 7., 25. o.)

Az 1944 őszén (Horvátországban és Szlovéniában 1945 tavaszán) lezajlott tragikus eseményeket a legutóbbi évekig a hallgatás és elhallgattatás árnya

borította. A túlélők még barátaikkal, szomszédaikkal sem mertek ezekről beszélni, az elkövetők egy része pedig még mindig a hatalmi szervezetekben tevékenykedett. Tény, hogy a magyar és a német csapatok visszavonulása után a magára hagyott, fegyvertelen magyar és német lakosság semmiféle ellenállást nem tanúsított (nem úgy, mint a csetnikek és a kommunista partizánok 1941-ben). Akiknek félnivalójuk volt, azok elmenekültek; a javarészt Magyarországról odahegyezett állami alkalmazottak a kiürítés során távoztak. (Sokat közülük, így Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt, katonai- és csendőrtiszteket, nyomozókat a szövetséges és magyar hatóságok – jugoszláv kérésre – kiszolgáltattak, s azokat mint háború bűnöseket kivégezték. Köztük Deák Leó főispánt és M. Popovićot, jóllehet ők mindig a magyar–szerb megértésért munkálkodtak, s felléptek az újvidéki események ellen, majd a történet kivizsgálásáért).

Így a csaknem minden magyar- és németlakta helységben elkövetett, szörnyű kínzások, *tömeges kivégzések* egyik vezető *motivuma a bosszú* volt, a másik *a megfélemlítés*, a harmadik s talán legfontosabb pedig a *potenciális vezetők tervszerű likvidálása*, cselekedeteiktől függetlenül. Ezt látszik igazolni, hogy sok helyre – így pl. Bezdánba – kész halállistákkal érkeztek, amelyeken szerepeltek a magyar uralom alatt bármilyen tisztséget betöltők (gazdaköri, ipartestületi, presbitériumi elnök, Hangya-szövetkezeti vezető, népművelők, papok-értelmiségiek, sőt gimnazisták is), vagy egyszerűen a helybeliek által elfogadott hangadók, közvélemény-formálók. J. Veselinov-Žarko, a JKP vajdasági titkára is elismerte, hogy a razziák, házkutatások során tömegesen tartóztattak le horvátokat és magyarokat: az egyik faluban 260 embert azért, mert a magyar hadseregben szolgáltak; horvátokat (bunyevácokat) meg azért, mert „...nem voltak elég közel mozgalmunkhoz” – további sorsukat homály fedi.

1944. október 18-án kezdődött meg a németek és magyarok táborokba gyűjtése. Hivatalos kimutatás szerint a 41 vajdasági munkatáborban 140 ezer német és több száz magyar dolgozott; közülük nagyon sokkal betegség és éhezés végzett.

Noha a felülről kialakított partizánmítoszban helyet kapott a magyarság is, a Petőfi-brigád révén, még évekig „...a fasiszta megszállókkal” való együttműködés vádjára nehezedett rá, és helyi kilengések, bosszúállások keserítették életüket. (1947-ben pl. az újvidéki református egyházközség kurátorát azzal a váddal hurcolták el, hogy a Karadjordjević-dinasztia híve.) 1948–49 után az „informbűrosok” elleni harc jegyében pusztult el sok magyar a börtönökben és a Goli otokon.

Az ártatlan áldozatok számát soha nem lehet pontosan megállapítani. Írásbeli dokumentumok alig maradtak fenn (ha voltak is erre vonatkozó feljegyzések, titkos jelentések, azokat már jó ideje megsemmisítették); a halotti anyakönyvekbe általában más halálokat vezettek be. A Magyarországra eljutott korabeli jelenté-

sek eltűzött adatokat tartalmaznak. A valós adat megközelítésére a legjobb módszer a Matuska Mártoné, a „Magyar Szó” munkatársáé: végigjárta a magyarok lakta településeket, beszélt a szemtanúkkal, leszármazottakkal, s az így kapott számokat összegezte – a végeredmény 17 ezer körül volt. Ennek és más megfontolásoknak az alapján túlzottnak tekinthető a most forgalomban lévő 40 ezres szám; a megtorlásoknak áldozatul esettek száma nem haladhatja meg a 20 ezret, de ez is ötszöröse az 1942 januárjában elpusztultakénak.

Végül felvetődik a felelősség kérdése. A történeteket semmiképpen sem lehet a helyi lakosság, a csetnikiek (ha néhányat ilyen váddal ki is végeztek közülük) vagy a kisebb rangú parancsnokok egyéni túlkapásainak tulajdonítani. A JKP tartományi bizottságának egyik vezetője, N. Petrović „...idegen elemek tíz- és százazei”-ről ír, szörnyetegekről, árulókról és renegátokról, „...akikkel népünk örök időkre életre-halálra szembenáll... energikus intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy biztosítsuk... a Bánát, Bácska és Baranya szláv és délszláv jellegét” (*Slobodna Vojvodina*, 1944. október 28.).

A magyarok, németek, horvátok, szlovének, szerb csetnikiek, bosnyák muzulmánok, bolgárok-makedónok és albánok százezeinek haláláért Titót és a partizán-hadsereg vezérkarát, azaz a sztálini szovjet gyakorlatot követő, sőt azon esetenként túlvető kommunista pártvezetést terheli a felelősség (Tito főparancsnok 1944. október 17-én írta alá a „katonai közigazgatás”, valójában a rendkívüli, pontosabban a törvényen kívüli állapot bevezetéséről szóló rendeletet Bácska–Bánát–Baranyában), végső fokon pedig a szövetséges hatalmakat, amelyek D. Mihailovičićot és a londoni emigráns kormányt cserbenhagyva, mindvégig ezt a véreskezdő diktatúrát támogatták.

Az új, titóista Jugoszlávia megszervezésének pozitív és negatív hatásai egyaránt érvényesültek a Vajdaságban, amely az 1943-as jajcei AVNOJ-határozatnak megfelelően *autonóm tartományi státust kapott Szerbián belül*. Területi összetétele megváltozott: a Horvátországhoz csatolt Dél-Baranya helyett a csaknem tisztán szerb lakta Szerémség lett harmadik egysége. (Igaz, Zimony-Zemunt és környékét, valamint a Bánságnak egy tekintélyes darabját a Temesig Nagy-Belgráddhoz csatolták.)

A bácskai–bánáti részen gyorsan és anyagi pusztítás nélkül vonultak át a hadiesemények. Az épen maradt üzemek közül azonban sokat leszereltek és elvittek, hogy ez által is gyorsítsák az elmaradott déli területek felzárkózását. A gazdasági fejlődést visszavetette a magas gazdasági és munkakultúrával rendelkező németység kiirtása-elmanekülése. (Koncentrációs táborok működtek 1947–1948-ig; az országból 330 ezer túlélő jutott el Németországba.)

1944 és 48 között 40 ezer déli telepes család (likaiak, bosnyákok, csnagorácok) 200 ezer tagja között 385 ezer hektár földet osztottak szét a Vajdaságban és Szlavóniában, a földbirtokosok, a németek, a bankok és az egyházak (túlnyomóan

a római katolikus) birtokait. Ennek egytizedét kapta 18 ezer magyar földnélküli. A korszak pozitívuma, hogy – a németeket leszámítva – nem került sor nagyarányú kitelepítésekre, lakosságcserére. (E. Kardelj emlékirataiból tudjuk, hogy 1946 nyarán 40-40 ezres lakosságcserét követeltek a magyar kormánytól, „...hogyan legalizáljuk ezzel a németek kitelepítését”, de ismeretlen okokból ez elmaradt.)

Ennek ellenére mintegy 30 ezren kerültek át Magyarországra, főként a magyar hadseregben szolgáltak és családtagjaik. Az elmenekült csángókat-székeleyeket a részben kiürült baranyai, tolnai sváb falvakban telepítették le.

A beáramlás délről folytatódott: még 1953 és 1971 között is több mint félmillióan költöztek be a Vajdaságba, s ez a folyamat a mai napig tart, a Koszovóból kiköltözőkkel.

Ennek következtében *a magyarság egyre reménytelenebb kisebbségbe szorult*: a tartományon belüli egykori egyharmados aránya 1981-re egyötöd alá süllyedt. 1961 óta a jugoszláviai magyar kisebbség nemcsak a többségi nemzet(ek)hez viszonyított arányában, hanem abszolút számában is fogy. (Az 1948 és 1961 közötti viszonylag jó eredmények egyik magyarázata az, hogy az ott maradt németek többsége is magyarnak vallotta magát; kihalásuk-kivándorlásuk viszont a csökkenő tendenciát erősítette.) Ennek okai

- az alacsony születésszám, a negatív előjelű népszaporulat (az 1970-es évtizedben – 1,8 ezrelék; szerbek: 6,6, albánok: 29);
- a külföldi munkavállalás és kivándorlás lehetősége;
- az egyre gyorsuló asszimiláció, amelynek fő megjelenési formája a vegyes házasság (a Vajdaságban minden 3.), az elköltözködés és a „jugoszláv” nemzetiségi kategória választása.

1981-ben 385 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek a Vajdaságban. E számból le kell vonni a külföldön élőket-dolgozókat (13 700), akiknek egyharmada – ezt mutatja a tapasztalat – nem tér vissza. 20-30 ezret viszont hozzá kell tenni, mert kb. ennyi magyar rejtőzött el a semleges „jugoszláv” kategória mögött. (Vegyes házasságban élők, abból származók, a hatalomtól függő helyzetben lévők.)

Visszatérve a *gazdasághoz*:

1946-ban a Vajdaság megművelhető területének 14,2%-a állami birtok; 33,7%-a a 34 holdas „maximumosoké”; 10,7%-a a 10 hold körüli kisgazdáké, 22,7%-a a 4-8 holdasoké, míg a 4 holdnál kevesebbel rendelkezők osztoztak a földterület 18,7%-án. E háztartásokban 110 ezer ember élt, s egy főre alig fél hold jutott. Az erőszakos kollektivizálás és a kötelező beszolgáltatás a síkvidéki, jó terméseredményeket felmutató Vajdaságot jobban sújtotta, mint az ország hegyvidéki tájait. Másrészt az is igaz, hogy az 1953 utáni szabadabb légkörben a farmergazdálkodásra való áttérés feltételei is jobbak voltak, bár az egy háztar-

tásban élők által megművelhető földterület felső határa 10 hektár (17 hold) volt 1988-ig. A nagyüzemi művelésre legalkalmasabb Vajdaság termőterületének egyharmada „társadalmi tulajdon”-ba került. A mezőgazdaságból élők száma és aránya állandóan csökkent: három évtized (1951–1981) alatt közel 70-ről 20% alá. (1971-ben a tartomány aktív népességének még 44,2%-a dolgozott a mezőgazdaságban; ezzel az európai ranglista végén helyezkedett el, Görögország, Románia és Albánia előtt.) Voltak időszakok, amikor a földműves családból származó fiatalok 90%-a elhagyta a mezőgazdaságot, s a (szerb többségű és jellegű) városokban és külföldön nézett munka után. Ennek ellenére az 1980-as évek közepén a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar adta a társadalmi termék 40%-át. 1981-ben a megművelhető földterület 60%-a volt magánkézben (Jugoszláviában 80% fölött); az átlagos birtoknagyság 3,2 hektár (kb. 5,5 hold); 10 hektár fölötti mindössze 2% volt.

A magyarok egyharmada egyéni gazdálkodó; ehhez járul a kétlaki, ingázó „félparasztok” széles rétege, s így érthető az a megállapítás, hogy az aktív népesség fele az élelmiszer-termelésből vagy az ezzel szoros kapcsolatban álló tevékenységekből él.

1947-ben az egy főre eső nemzeti jövedelemben a Vajdaság Szlovénia mögött a második helyen állt; az utóbbi évtizedekben a 3. helyre szorult, alig maradván le Horvátország mögött, annak ellenére, hogy a fejlett területek közül egyedül itt maradt huzamos időn át a jugoszláviai átlag alatt az egy főre eső beruházás értéke. A többi országrésztől jelentősen elmaradva 1948 és 1972 között a Vajdaság évi össztermék-növekedése 5,1-6,2%-os volt. Szabadka és környéke – tágabb értelemben az *egész magyar többségű Észak-Bácska – 60 éven át, 1914-től az 1970-es évek közepéig visszamaradt a gazdasági fejlődésben. Annak üteme itt még a 70-es évek elején is csupán 2,4%-os volt.*

Az ország területének 8,4, lakosságának 1953-ban 10, 1985-ben 8,8%-át kitevő autonóm tartomány 1953-ban az összberuházások 3,6, az 1960-as második felétől az 1970-es évek végéig 9%-át kapta, növekvő arányban; az 1981–1984-es időszakban elérte a 9,7%-ot. A magyar többségű „községek”-ben a 1970–80-as években az egy főre eső beruházás, s azon belül az ipari beruházás értéke a tartományi átlag 70-85%-a körül alakult; a mezőgazdasági beruházások terén lényegesen jobb volt a helyzet, 115-200%-kal. Ugyanakkor az infrastrukturális beruházások (közlekedés, távközlés, lakásépítés, kereskedelem, közszolgáltatások) a tartományi átlag felét sem érték el az 1977–1985-ös időszakban; 1985-ben már csak 30% körül voltak. A 80-as évek közepén megindult a mezőgazdasági beruházások reálértékének csökkenése.

Térben és időben kiugró különbségeket találunk: a legtöbbet Óbecse, Topolya és Csóka kapta, a legkevesebbet következetesen Kanizsa és Kishegyes; Zenta és Ada közepén helyezkedtek el. Hasonlóan alakultak az egy főre eső nemzeti

jövedelem értékei is. Az ipari termelés növekedése az 1980-as évek első felében lelassult, sőt helyenként csökkent a termelés – ez a jelenség az 1980–90-es évek fordulóján általánossá vált.

Az 1965-ös gazdasági reform bevezetése óta Jugoszláviában általános és elfogadott jelenség a munkanélküliség. A Vajdaságban ezek száma az 1970-es évek közepétől mindig meghaladta a 70 ezret, 5,5%-os arányuk pedig az országos átlagot. A 80-as évek elején évente több mint 3%-kal nőtt a munkanélküliek száma, s 1987-ben megközelítette a 95 ezret; súlyosbítja a helyzetet, hogy többségük iskolából kikerült és szakképzettséggel rendelkező fiatal.

A foglalkoztatottak száma stagnált, az elmúlt években pedig csökkent. A feleslegessé váló munkaerőt a mezőgazdaság sem tudja felvenni. 1983–1985 óta egyre súlyosbodó válsághelyzetben van az „autonomista” és az új vezetés voluntarista, kalandor agrárpolitikája, az infláció és az értékesítési nehézségek miatt. A takarmány, a növényvédőszer, a műtrágya és az üzemanyag ára gyorsabban növekszik, mint a növényi és állati termékeké; egyre nehezebb hitelhez jutni, s a magas kamatok miatt fokozódik az eladósodás. Az 1980-as évtizedben a mezőgazdasági és az agráripari termékek részesedése a tartomány exportjában közel a felére csökkent, mivel nem versenyképesek a világpiacon, s hiányoznak a termelés biztonságos feltételei. Az egyetlen pozitív változás: az 1988. november 25-i alkotmánymódosítás a földmaximumot 30 hektárra emelte, s ezzel út nyílt a fejlődőképes, rentábilis farmergazdaságok kialakulására.

Politikai okokból viszont irreálisan magasan tartják az átvételi árakat; ugyanakkor az összeomlás szélén álló szerbiai gazdaság szanálására, a koszovói rendkívüli állapot pénzelésére a vajdasági jövedelem egyre nagyobb hányadát vonják el; becslések szerint ez már 1988 végére elérte a 25%-ot.

Mindezek együttes hatására a mezőgazdasági jellegű és magyar többségű körzetek (Magyar-Törökkanizsa, Csóka, Kishegyes, Topolya) lakossága az elmúlt két évtizedben 2-9%-kal csökkent; a mezőgazdasági népesség fogyása 11-14%-os volt. (A 12 ezres Magyarkanizsán az 1970-es évek közepén a munkanélküliek száma 600 körül volt, s átlagban ezren dolgoztak külföldön.)

Manapság Szerbiában a titoizmust, s különösen az 1974-es alkotmányt teszik felelőssé a kialakult válságos helyzetért, az ország széthullásáért. Az igazi ok azonban az, hogy a Szovjetunióval és csatlósaival történt szakítás ellenére *Jugoszláviában egy sztálinista diktatúra élt tovább az 1980-as évek végéig*, amely a bevezetett reformok (1950–52–55, 1961–63–65) ellenére minden alapvető politikai és gazdasági változást megghiúsított. A „deetatizálás”-sal és az önigazgatás kiépítésével már az 1950-es években megkezdődött a helyi: köztársasági, tartományi és községi hatalmi központok kialakulása – ezt a folyamatot csak kodifikálta az 1974-es alkotmány. Ennek következtében épültek a „politikai gyárak” az 1950–60-as években, és utódaik (Obrovac, FENI, Smedorovo-Szendrő) nyers-

anyagbázis nélkül, korszerűtlen technológiával építették ki a hazai és külföldi piacon egymással versengő „párhuzamos kapacitások” egész sorát – így pl. minden köztársaság és tartomány megteremtette saját kőolaj-feldolgozó, vegyipari vertikumát, az országos igények négyszeresét kielégítő összteljesítménnyel.

Hasonló folyamatok mentek végbe a bankrendszerben, az autó- és cukorgyártásban, de a költségvetés elosztásában, a beruházásokban is és így tovább. Mindez törvényszerűen teremtette meg a gazdasági alapját a bezárkózásnak, az autarkias tendenciák felerősödésének. A 80-as évtized végére az elméletben egyseges jugoszláv piac 8 többé-kevésbé önálló gazdasági egységre esett szét.

Az 1974-es alkotmány ugyan ellentmondásosan jelölte ki a két tartomány helyét: egyes cikkelyek szerint a szövetség köztársaságokkal azonos jogállású alkotóelemei, míg mások szerint a Szerb SZK részei, s csak azon keresztül kapcsolódnak a szövetséghez; valójában a *Vajdaság és Koszovó köztársasági jogállást élvezett csaknem másfél évtizeden át*. Ennek legmarkánsabb kifejezése az, hogy az államelnökség 8 tagját a köztársasági, illetve tartományi képviselőházak választják; 1980-ig 9 tagú volt, Titóval mint örökös elnökkel. A szövetségi kormány szerveknek csak a koordináló, ösztönző, ellenőrző-korlátozó tevékenysége maradt meg, de az is inkább csak papíron. Így 1987-ben a vajdasági – később „autonomistá”-nak bélyegzett – vezetés még a horvátokkal és a szlovénnel együtt utasított vissza minden radikális központi intézkedést, és arról folyt a vita, hogy a tartomány fejlesztési tervét önállóan dolgozza-e ki, vagy csak egy, egész Szerbiára érvényes készüljön.

Az 1965-ben bevezetett gazdasági reform és az azóta kidolgozott stabilizációs programok (1981–1983, 1988–1989) azért nem hozhattak eredményt, mert a politikai intézményrendszerben reformellenes tendenciák érvényesültek: központosító, nagyszerb (1966-ig Ranković, 1987-től Milošević nevéhez köthetően), illetve a JK Sz dogmatikus szárnyának és Tito elnöknek a támogatását élvező neosztálinista köztársasági párt- és állami vezetések, amelyek az 1971–1972-es tisztogatások után kerültek hatalomra. A Čanadanović–Doronjski–Krunić–Major-féle vajdasági vezetés kiállt ugyan a helyi, elsősorban gazdasági érdekek védelmében, de keménykezű elnyomó politikát folytatott a demokratizálásért küzdő értelmiségiek és a nemzetiségiek (magyarok, sőt a horvátoknak tekintett bunyevácok) ellen, megakadályozva nemzetiségi alapon létrehozandó vertikális szervezeteik megalakítását, nehezítve anyanemzeteikkel fenntartott kapcsolataikat; megfélemlítésül koncepciók perекet is kreáltak.

A hatalmi központokban bekövetkezett kedvezőtlen változások – mai szóhasználatnál élve: visszarendeződés – hatására megnőtt a területi (köztársasági-tartományi, községi) állami és pártszervek, társadalmi szervezetek befolyása, visszaszorult a központi (szövetségi) politikai és gazdaságirányítás és a piac gazdaság szabályozó szerepe; a magyarországihoz és csehszlovákiaihoz hasonló

reformellenes légkör alakult ki. A befelé fordulás, az önerőre támaszkodás, országosan és regionális szinten is önellátásra berendezkedés és az importhelyettesítés retrográd irányzata kerekedett felül. A politikai balratalódásnak konkrét külgazdasági következménye lett: ezekben az években vált a Szovjetunió – s vele a többi kelet-közép-európai szocialista ország – Jugoszlávia első számú külgazdasági partnerévé.

Ilyen körülmények között nem érvényesülhettek a gazdaságátalakításhoz szükséges fájdalmas, de elkerülhetetlen intézkedések: restriktív pénzügyi politika, az állami támogatások megszüntetése, a fogyasztás visszafogása, a veszteséges vállalatok felszámolása, akár a munkanélküliség nagyarányú növekedésének árán is. Az öngazgatási rendszer és a köztársasági-községi politikai-társadalmi vezetők mindenhatósága tette és teszi lehetővé a veszteséges vállalatok bankkölcsönökkel történő szanálását, mert a partikuláris érdekek azt kívánják, hogy megmaradjanak a „saját” vállalatok. Mint a többi volt szocialista országban, így Jugoszláviában is a piacgazdasággal, a hatékony és versenyképes termeléssel elmentéses makroökonómiai folyamatok érvényesültek a 70-es évek elejétől. Az olcsó nyersanyagot szállító és a gyengébb minőségű árukat is korlátlanul felvevő, hosszú távon biztosnak látszó szovjet piacra való átállás – különösen Szerbiában és tartományaiban – hamis biztonságérzetet teremtett, tehetetlenséget, megállapodottságot szült, kiölte a kezdeményezőkézséget, a kockázatvállalást a fizikai munkástól az igazgatóig és a miniszterig. Később, az elmúlt 2-3 évben a szovjet piac összeomlásának, fizetésképtelenségének még súlyosabb következményei lettek: egész iparágak és a mezőgazdasági értékesítés csődje, az infláció és a munkanélküliség növekedése. Inflatorikus körülmények között jövedelmezőbb belföldön értékesíteni, mint exportálni – így a jugoszláv termékek egyre inkább elvesztették versenyképességüket a világpiacon.

A veszteséges vállalatok támogatása, az életszínvonal – politikai okokból való termeléssel-értékesítéssel meg nem alapozott – magas szinten tartása csak külföldi kölcsönökből volt lehetséges, ezért ugrásszerűen nőtt az eladósodás: 1965-ben 1,05 Mrd \$; 1970-ben 2,14 Mrd \$; 1976-ban 6,6 Mrd \$; 1981-ben 20,1 Mrd \$. (Jelenleg a Marković-kormány részlegesen eredményes gazdaságpolitikája nyomán \$ 16 Mrd körül van.)

Mindehhez járult három jugoszláv sajátosság:

– Az elmaradott déli területek erőn felüli (s mint bebizonyosodott, haszontalan) támogatása. 1965-től a fejlett köztársaságok és a Vajdaság éves társadalmi termékük értékének közel 2%-át fizették be a Koszovót, Bosznia-Hercegovinát, Macedóniát és Crna Gorát támogató szövetségi alapba. Ez az intézkedés semmit nem oldott meg, sőt növelte a fejlett és a fejletlen országrészek népessége közötti ellentéteket. A rendelkezésre álló összeg túl kevés volt ahhoz, hogy észrevehető javulást hozzon délen, de túl sok ahhoz, hogy – elvonva a szlovén, horvát és

vajdasági gazdaságból – hozzájáruljon e területek Európa fejlett országaihoz viszonyított elmaradásának fokozódásához.

– A Kelet és a Nyugat felé irányuló jugoszláv propagandában csodaszerként hirdetett öngazgatás – ezt a Szlovéniában és a Vajdaságban az 1980-as évek elején végzett szociológiai felmérések már jelezték – sok régi rossz módszert tovább életetett, az alkotó munka, a kezdeményezőkézség ellen hatott, a passzivitás és a tehetetlenség érzését táplálta. A társultmunka-szervezetekben „...oligarchikus hatalmi struktúrákat láttak, amelyek a vezető testületek érdekében és a munkások ellenére működtek”.

A hazai és a külföldi közvéleményben kialakított kép ellenére az öngazgatás talaján nagyobb létszámú bürokrácia alakult ki, mint a „szocialista” országok bármelyikében, hiszen a szövetségi szervek mellett kiépültek a köztársaságiak, tartományiak és községiek. A demokrácia vívmányaként emlegetett „rotáció” csak egy szűk körön belül érvényesült: a hatalmi elithez tartozók adták az állami, párt- és szakszervezeti, szocialista szövetségbeli „apparátcsikok”-at, belügyi titkárokat, igazgatókat, évenkénti vagy 2-4 éves váltásban.

Érthető, hogy az 1988 november-decemberében elfogadott alkotmánymódosítás és vállalati törvény gyakorlatilag megszüntette az öngazgatás rendszerét.

– Az 1948-tól kialakult, 1968-ban és 1980-ban mesterségesen is gerjesztett fenyegetettségérzés és az ország tömbön kívüli státusa szolgált indoklásul egy *túlméretezett* és állandóan modernizált *hadsereg és belbiztonsági szolgálat* kiépítéséhez és fenntartásához.

A fegyveres erőkre fordított kiadások az 1970-es évtizedben 30%-ot meghaladóan emelkedtek, így ezek és az önálló hadiipar megteremtése – túlnyomóan Szerbiában és Boszniában, amely mindig elsőbbséget élvezett a költségvetési kiadásokban – jelentős mértékben hozzájárult az ország gazdasági helyzetének megromlásához.

A jugoszláviai – s azon belül a meghatározó szerepet játszó vajdasági – magyarok rétegzettségé-iskolázottsága rendkívül elmaradott, a hátrányos társadalmi helyzetet újratermelő struktúrákat mutat. Körükben a legmagasabb a mezőgazdaságban – annak is magánszektorában – és az iparban dolgozó szakképzetlen munkások aránya a Vajdaságban, de a másik két köztársasághoz tartozó területeken is. Újabbak híján néhány 1968-as adat: 1968-ban a magyaroknál a fizikai munkás – szellemi dolgozó arány 82:18, a jugoszláviai 70:30-cal szemben. A fizikai dolgozók csaknem fele szakképzetlen volt – e téren csak az albánok álltak mögöttük. Csak a legalacsonyabb diplomás kategóriában, a szakmunkásokat tekintve voltak az országok átlag fölött, minden másban mélyen alatta; így pl. *a középiskolát végzettek száma a jugoszláviai átlag felét, az egyetemet és főiskolát végzettek annak harmadát is alig érte el.* A magyar volt az egyetlen nemzetiség, amelynél nem csupán a 10 ezer lakosra jutó egyetemisták szá-

ma maradt el az országos átlagtól (58:86), de számuk csökkent (1963: 2913; 1968: 2700).

Ez a tendencia a következő évtizedben megfordult, a főiskolát végzettek belépésével. Az 1980-as évek első felében ismét csökkent az egyetemi-főiskolai hallgatók létszáma: a tartományban 14, a magyaroknál 12%-kal. Az 1984–1985-ös tanévben a Vajdaság 1000 lakosára 16, 1000 magyarra nem egészen 9 egyetemista-főiskolás jutott; nemzetközi összehasonlításban mindkét szám rendkívül alacsony – az utóbbi egyenesen aggasztó. A magyarok részaránya az országban diplomát szerzettekben belül mindig is alacsony volt, 1-1,5%-kal, az egyébként is alacsony vajdasági átlag felét sem éri el. Még rosszabb a helyzet a posztgraduális fokozatok terén. 1981-ben az egyetemet és középiskolát végzettek nemzetiségben belüli aránya a Vajdaságban:

magyarok:	3,8%	14,8%
szerbek:	6,7	21,5
„jugoszláv”-ok	7,7	27,7.

Az 1960–70-es évek fordulóján, amikor a magyarok tartományon belüli aránya még meghaladta a 20%-ot, a községi közigazgatásban dolgozók 6,5–17%-a, a tartományi hivatalokban alkalmazottak 8%-a, a gazdasági vezetők 10,3%-a volt magyar. 1981-ben a vajdasági magyar alkalmazottak 56%-a volt szakképzett és képzés nélküli (betanított) munkás, bár a társadalmi szektorban foglalkoztatott magyarok aránya mindenütt alatta maradt népességen belüli arányának, és 1976 óta állandóan csökkenő tendenciát mutat.

A szellemi-adminisztratív munkát végzők és az irányító-hatalmi pozícióban lévők között a magyarok mélyen lakossági számarányuk alatt vannak képviselve. (1981-ben a végrehajtó szervek tagjai és elnökei között 14, a vállalati igazgatótanácsok tagjai között 9,6%, 1968 óta állandóan csökken.) Fokozottan érvényes ez a megállapítás a párttagságra, a kommunista (majd szocialista) párt, a fegyveres testületek, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás vezető posztjait illetően.

Míg a két háború közötti időszakban a JKP vajdasági tagjainak több mint egyharmada magyar volt, tehát a magyarok – Csehszlovákiához és Romániához hasonlóan – számarányukon felül vettek részt a forradalmi mozgalomban, az elmúlt 45 évben ez soha nem haladta meg a 9-10%-ot. Az 1970-es évek közepén Magyarokanizsán minden tizedik párttagot kizártak vagy kilépett. Az évtized végén Nagybecskerekben, a Bánát legnagyobb városában, melynek egyik kerülete az egykor tisztán magyarok lakta Muzslya, a magyar párttagok aránya 6,4% volt. Óbecsén ez 1,8% volt; a 19 ezer, többségében magyar földművesből mindössze 20 párttag akadt.

Mirmics Károly a vajdasági állapotokat vizsgálva ugyanarra a következtetésre jutott, mint a térségünk többi országában dolgozó szakemberek: mind a gazdasági fejletlenség és lemaradás, mind pedig az iparosodás és városiasodás folya-

mata elősegíti az *asszimilációt*. Az egyik azzal, hogy el- vagy kivándorlásra, legjobb esetben ingázásra kényszerít, a másik pedig azáltal, hogy elmaradott, kisebbségek lakta körzetekbe ipart telepít, új lakónegyedeket épít, elsősorban a többségi néphez tartozók számára. A felemelkedés, az érvényesülés ára a többségi néphez való asszimilálódás, a vele való, sokszor „tüllihegett” teljes azonosulás, a korábbi nemzeti(ségi) identitás feladásával. A többségi, vagy ha úgy tesszük, az uralkodó nép által lakott városokba, ipari központokba költözés, s a munkássá válás, a középosztályba, esetenként a vezető elitbe való felemelkedés azonban szinte minden esetben nyelv- és kultúra-váltással járt és jár együtt. Hangsúlyozottan érvényes ez az értelmiségiekre, az adminisztratív és az irányító-vezető funkcióban lévőkre, a mindenkori hatalom kiszolgáltatójaira és kiszolgálóira.

Az asszimiláció legjellegzetesebb és legnagyobb hatású megnyilvánulási formája a vegyes házasság. A Vajdaságban ezek aránya 1956-ban 18, 1965-ben 26% volt, a 70-es évek végén pedig megközelítette a 40%-ot. S mivel az asszimiláció mindig a többségi nép felé irányul, vegyes házasság esetén a család nyelve is a többségi nyelv lesz, még két kisebbségi házastárs esetén is.

Az *egyházakra* nehezedő nyomás a Szovjetunióhoz hasonlóan, sőt esetenként azon túlfeően itt volt a legnagyobb. Már az 1944–1945-ös megtorlások során százával gyilkoltak le katolikus, protestáns, muzulmán, de pravoszláv papokat és világi vezetőket is a fasisztákkal való együttműködés – legtöbbször alaptalan – vádjával. Az általában egyház- és vallásellenes, ateista kommunizmus a jugoszláv gyakorlatban még kíméletlenebbül érvényesült, a vallások nemzethez köthetősége miatt: a katolikus egyházat mint a horvát és a szlovén (s részben mint a magyar), a muzulmán mint a bosnyák és albán, az ortodoxot mint a szerb és makedón nacionalizmus hordozóját üldözték. A hitoktatást gyakorlatilag felszámolták, a lelkészek templomon kívüli, társadalmi tevékenységét, s különösen az ifjúság körében végzett munkát minden eszközzel akadályozták. Jugoszláviában (is) csak párttagok tölthettek be vezető állásokat, s a párttagsággal összeegyeztethetetlen volt a vallásgyakorlás, de még állásukból is elbocsátották azokat, akik templomban esküdtek, vagy egyházi tevékenységben, rendezvényen vettek részt. A kisebbségekkel szemben – legyen az magyar katolikus vagy szlovák evangélikus – mindezt még szigorúbban érvényesítették az általában délről jött, vallástalan helyi vezetők. A vallásukat gyakorlók nem szerezhettek magasabb képesítést, és a társadalom perifériájára szorultak.

Így az egyházaknak nem lehetett és ma sincs meg az a nemzeti tudatfenntartó szerepe, mint Lengyelországban vagy akár Romániában. A vajdasági magyarok több mint kilenctizedét – legalábbis névleg – összefogó katolikus egyházon belül külön problémát jelentett, hogy 1918 óta a bunyevácok adták a lelkészek zömét, s az egyházi vezetés – a legutóbbi időkig – horvátul és horvát szellemben

prédikáló papokat küldött a magyar egyházközösségekbe is. Így magyarságtudat őrző szerepe lényegében csak a kis létszámú és szétszórta élő református gyülekezeteknek volt. Kedvező változás következett be e téren a katolikus egyházban a közelmúltban, mivel a pápa mind a bácskai (1989), mind a bánáti (1988) püspöki székbe magyar lelkészt nevezett ki.

A magyar nyelvű általános iskolai (4, 6, majd 8 osztályos) *oktatás* már 1945-ben újraindult, sok helyen hamarjában átképzettekkel (1944 végén a Vajdaságban két magyar középiskolai tanár maradt). Fokozatosan megnyíltak a gimnáziumok, majd a tanítóképzők (Szabadka, Újvidék Eszék-tagozat). A vajdasági egyetem 1954-ben létesült Újvidéken, bölcsész- és mezőgazdasági karral. Az előbbin 1957–1959-ben alakult meg a nyelv- és irodalomtanárokat, közművelődési szakembereket, fordítókat-tolmácsokat képző magyar tanszék. Munkáját nagyban segíti az 1969-ben létrehozott (s később vele egyesített) Hungarológiai Intézet, amelyben irodalom- és nyelvtudományi, valamint néprajzi kutatások folynak. Hasonló intézményrendszer alakult ki a szlovák és a ruszin (ukrán) nyelv és kultúra tanítására-ápolására. Egyetemi karok működnek Szabadkán (közgazdasági, villamosmérnöki) és Becskereken; az előbbieken, s az újvidéki jogi karon magyarul is folyik oktatás-vizsgáztatás.

Az *óvodai* ellátottság a Vajdaságban sokkal jobb, mint az ország más területein: az 1970-es évek elején a 3–7 éveseknek 25%-át gondozták (a jugoszláviai 7%-kal szemben). A 161 magyar foglalkozási nyelvű óvodába 6168 kisgyerek járt.

Az *elemi, illetve általános iskolák* és a tanulók száma az 1950-es évek elejétől állandóan csökken. 1953–1954-ben 285 magyar tannyelvű iskolába csaknem 50 ezer gyerek járt, s másfél ezer pedagógus oktatta őket. 1977–1978-ban ugyanezek a számok a következők: 172, 33 200, 2200.

A Vajdaság magyar többségű területein kielégítőnek mondható a magyar nyelven oktató általános iskolák hálózata – bár ilyen tulajdonképpen csak 26 volt 1970-ben, az iskolák alig 12%-a; azóta ezeket is felszámolták, így *önálló magyar iskola nincs a Vajdaságban* – a többi magyar tagozattal is rendelkező ún. területi iskola, s a magyarok által (is) lakott települések 40%-án csak alsó tagozat működött. A korábban önálló igazgatású magyar iskolákat az 50-es évek végétől fokozatosan összevonták a szerb-horvát tannyelvű iskolákkal, s kialakították a területi iskolák rendszerét; ez a folyamat – bár az oktatás színvonalát emeli – nemzetiségi szempontból egyértelműen negatív hatású. Az elemi vagy általános iskolák ugyanis sajátos nemzetiségi intézmények, amelyeknek az oktató-nevelő munkán kívül – különösen kisebb településeken – jóval szélesebb körű művelődési-kulturális feladataik is vannak.

Sok esetben az iskola az egyetlen nemzetiségi szervezet, amellyel élete során kapcsolatba kerül a kisebbségi állampolgár. Ezért pótolhatatlan az a veszteség,

amit egy magyar vagy vegyes lakosságú falu magyar iskolájának vagy felső tagozatának megszüntetése okoz: a tanulók vagy a szerb-horvát tagozaton tanulnak tovább, vagy – jobb esetben – vállalják a legközelebbi magyar iskolába való bejárást, ha ezt a vonat- és autóbusz-közlekedés lehetővé teszi. Mindenképpen szegényebb lesz viszont a település magyar művelődési élete a szakképzett pedagógusok távozásával. A Vajdaságban nemritkán olyan településeken is a magyar vagy szlovák tannyelvű tagozatokat, vagy osztályokat számolták fel, ahol ezek a nemzetiségek laknak túlnyomó többségben. A megmaradtak egy részében is szerb-horvátul tanítanak egy vagy több tantárgyat. Általános jelenség, hogy a nemzetiségi iskolák régi épületekben, korszerűtlen felszereléssel és alacsonyabb szinten oktatnak, bár tankönyveik semmivel sem rosszabbak. A továbbtanulásra és érvényesülésre vonatkozó megfontolások mellett ez a körülmény is a többségi nép iskoláiba tereli a nemzetiségi tanulókat. Sok helyen – s mindenekelőtt azokon a településeken, ahol a magyarság kisebbségben van –, erősödik az a tendencia, hogy noha megvolna a lehetőség az anyanyelvi iskoláztatásra, a magyar szülők a pedagógusok agitálása ellenére is szerb-horvát tagozatra adják gyerekeiket, sőt követelik – ez előfordult a Szerémségben – a magyar nyelvű oktatás megszüntetését. Jelenleg a vajdasági magyar gyerekeknek mintegy 25%-a nem anyanyelvén tanul; ez az arány Újvidéken, a Közép- és Dél-Bánátban eléri az 50, sőt egyes helyeken (Versec, Pancsova) a 65-70%-ot is.

A Vajdaságban egyedül Szabadkán vezették be a kétnyelvű oktatást. Az anyanyelven tanulás mellett a 18 ezer óvodás és általános iskolás „környezeti nyelv”-ként tanulja a magyart, illetve a szerb-horvátot. Hasonló a helyzet a középiskolákban is.

1970-ben a 188 vajdasági *középiszkola* közül 4 magyar és 31 kettős tannyelvű volt. A magyar középiskolásoknak csak 54%-a folytatta tanulmányait anyanyelvén. A szerb-horvát nyelven tanulók közel kétharmada szakmunkásképző iskolába járt, mivel a magyar vidékeken, így Észak-Bácskában sem volt elég magyar tannyelvű szakoktatási intézmény. Lényegesen kevesebb magyar tanul tovább, mint a többi nemzetiséghez tartozók.

Annak ellenére, hogy egy vajdasági törvény kimondta, hogy ahol 30 hallgató kéri, ott meg kell szervezni a nemzetiségi nyelven történő oktatást, a korábban említettek kivételével *felsőfokú tanulmányok* a Vajdaságban csak szerb nyelven folytathatók. Az ösztöndíjak és a diákotthoni helyek elosztásánál a vajdaságiak és különösen a kisebbségiek évtizedeken át hátrányos helyzetben voltak a crnagoraiakkal és a boszniaiakkal szemben. Így 1980-ban a vajdasági nemzetiségi hallgatók 5, a crnagoracok 40%-a jutott kollégiumi férőhelyhez. Amikor ezt szóvá tették, az illetékesek a magyarok és a szlovákok jobb életkörülményeire hivatkoztak. A Vajdaság tehát saját, mindenekelőtt a lakosság egynegyedét kitevő nemzetiségi polgárai kárára képzett ki egyetemien és főiskoláin egy idegen

mentalitású és nagy létszámú értelmiségi és vezető réteget, amely nem tért vissza az elmaradott déli területekre, hanem ott szerezzve állást magának, rontotta a vajdaságiak – elsősorban a nemzetiségi fiatalok – elhelyezkedési esélyeit, és – különösen 1988 után – magához ragadta a vezető posztokat.

Az új rendszer lapjai közül elsőnek a szerb (*Slobodna Vojvodina*, 1953-tól: *Dnevnik*) és a szlovák (*Hlas ludu*) nyelvűek jelentek meg 1944 októberében; harmadiknak a *Magyar Szó* 1944 decemberében, majd a *Libertatea* és a *Ruske Slovo* 1945 elején – ma mindezek szerkesztősége Újvidéken működik. A magyar nyelvű folyóiratok közül a nagy múltú *Híd*, az *Új Symposion* és a vajdasági magyarság helyzetéről 1971-től legjobban tanulságokat közlő *Létünk* a legszínvonalasabb. Az Újvidéki Rádió 1949 novemberétől sugározza ötnyelvű műsorát: az Újvidéki Televízió 1971-ben alakult; a szintén ötnyelvű tv-adás – saját szerkesztőségekkel és műsorral – 1975-ben indult. A nagyobb regionális központokban (Szabadka, Becskerek, Pancsova, Sremska Mitrovica) helyi rádióadók működnek, lapok (*7 Nap*) és folyóiratok jelennek meg.

A magyar kisebbségi könyvkiadás egyik legrégebbi és legeredményesebben dolgozó kiadóvállalata a Fórum.

Két állandó magyar nyelvű színiegyüttes játszik, a szabadkai Népszínház és az újvidéki színház magyar tagozata; az előbbi vidéki előadásokat is tartott Jugoszlávia magyarok lakta településein, amíg Ristić moderneskedő irányzata el nem sorvasztotta a magyar nyelvű színjátszást.

Mindent egybevetve az elmúlt évtizedekben a vajdasági kisebbségeknek olyan művelődési és tájékoztatási intézményrendszere alakult ki, amely egyedülálló Kelet-Közép-Európában.

Az anyanemzet(ek)kel való kapcsolattartásban már megközelítőleg sem volt ilyen rózsás a helyzet. 1948 után, de valójában a 80-as évek végéig nem csupán a magyar nacionalizmus (amelyet messze a legveszedelmesebbnek tartottak) ellen küzdöttek minden eszközzel, hanem az északról fenyegető szovjet támadás elhárítását célzó állandó éberség, a gyanakvás és a fenyegetettségérzés ébrentartásával és időnkénti fokozásával (1968, 1980) nehezítették a szocialista országok népeivel való tömeges kapcsolattartást. Megpróbálták kialakítani egy, a „budapesti”-vel szembefordítható, külön jugoszláviai-vajdasági magyar nemzet(iség)-tudatot (Bori Imre és köre). Mivel ez kudarcot vallott, más, hatékonyabb eszközök következtek, hogy különösen az értelmiséget távol tartsák az anyanemzettől és annak kultúrájától, szellemi-politikai mozgásaitól: megfélemlítés, megfigyelés, beszámolási kötelezettség, koncepciók perek (Vicei 1976, 1988–1989; a kanizsai orgonahangverseny-ügy, 1981).

Ez a szemlélet érvényesült a nemzeti(ségi) alapon szerveződő, ún. vertikális szervezetekkel kapcsolatban is. 1949 novemberétől (beszédés dátum!) eredményesen működhetett a Horvátországi Magyarok (Kultúr)Szövetsége és az Olasz

Unió; 1975-től a szlovéniai magyar (és olasz) nemzetiségi oktatási és kulturális érdekközösség, a képviselőház nemzetiségi bizottsága. Ezzel szemben Macedóniában és Szerbiában – így a Vajdaságban is – az a szűkkeblű szemlélet uralkodott, amely – egy 1959-es párthatározatra hivatkozva – mereven elzárkózott minden nemzetiségi alapon létrejövő szervezet engedélyezéséről. A hivatalos érvelés szerint az bezárkózáshoz, „gettósodáshoz” vezethet, s az önigazgató társadalomban minden polgár egyformán érvényesítheti jogait, így nemzetiségi jogait is. A vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesületet – pusztán azért, mert túl sok értelmiségit tömörített – időről időre nacionalizmussal vádolták, és gyors „tisztújításokkal” valósággal lefejezték, nehogy csírája lehessen egy átfogó magyar szervezetnek.

Az ebben buzgólkodó „autonomista”-neosztálinista vezetést söpörte el 1988. október 6-án a „joghurt-forradalom”: egy Belgrádból szervezett „spontán” tömegtüntetés, amelyhez a tömegeket az autóbusszokkal-vonatokkal odaszállított, főként déli telepések és leszármazottaik, felsőbb utasításra kivezényelt iskolások és munkások adták, akik természetesen arra a napra is megkapták fizetésüket. A kedélyes tüntetők között szendvicseket, üdítőt és joghurtot osztogattak – innen a név. Az új tartományi vezetés – a Crna Gora-i származású Božović kormányfővel az élen – Milošević szerb elnök szocialistának átkeresztelt, valójában központosító, nagyszerb szándékokat régi kommunista módszerekkel és hatalmi apparátussal megvalósító politikájának hű végrehajtója. Az azóta bekövetkezett események igazolták azt a megállapítást, hogy a tartományok autonómiáját felszámoló 1988. novemberi alkotmánymódosítás következtében „...a Vajdaság többé nem lesz olyan helyzetben, hogy döntsön társadalmi-gazdasági fejlődéséről, jövedelméről, kérdésessé válik a nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúsága, és a Vajdaság elveszíti fejlesztési perspektíváit”.

Az 1989 márciusában elfogadott új szerbiai alkotmány egyértelműen Szerbia alá helyezte a két tartományt, különösen belbiztonsági, védelmi, külügyi és gazdasági-tervezési területen. A szövetségi államelnökség hozzájárult az alkotmánymódosításhoz, gyakorlatilag kiszolgáltatva a két tartományt Szerbiának.

Bizonyos esetekben még így is felülkerekedett a gazdasági ésszerűség. Így 1989 decemberében, amikor Szerbia bojkottot hirdetett Szlovénia ellen (csalódottságában, hogy nem sikerült az újvidéki és titográdi tömegtüntetéses módszerrel megdönteni a szlovén vezetést), a legtöbb vajdasági üzem igazgatósága és munkáskollektívája elvben ugyan csatlakozott, de gyakorlati megvalósítását későbbre halasztotta.

A Szerbiában is meginduló demokratizálódási folyamat egyik jeleként a Szerb Kommunista Szövetség 1989. decemberi kongresszusán kimondták: nem alkalmaznak többé erőszakot a másként gondolkodókkal szemben. Ezt a „*Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége*”-nek (VMDK) kezdeményező bizott-

sága úgy értékelte, nem érvényesül a tiltás a nemzetiségi alapon létrehozandó szervezetekkel szemben, és megkezdte munkáját e politikai, kulturális és gazdasági érdekvédelmi szervezet – nem párt! – megszervezésére.

Az alakuló közgyűlés (Doroszló, 1990. március 31.) elfogadta az alapszabályt, amely szerint:

- más politikai szervezethez tartozók is tagjai lehetnek a Közösségnek;
- szervei: a közgyűlés, a 33 fős tanács és a 11 fős elnökség; az elnök (Ágoston András) és a két alelnök (Hódi Sándor és Vékás János) hivatalból tagja e két irányító testületnek;
- az öttagú ellenőrző bizottság a közösség és a helyi szervezetek pénzügykezelését ellenőrzi;
- helyi szervezetet legkevesebb 100 tag alapíthat.

A VMDK célja: érvényt szerezni az egyéni és kollektív emberi jogoknak, melyek közül a legfontosabbak:

- a választott hatósági szervezetben való arányos részvétel és együttműködés, valamint az igazgatási és igazságszolgáltatási szervezetben való megfelelő képviseltetés joga,
- az anyanyelv használatának joga a hatósági és igazságszolgáltatási szervezetekkel való érintkezésben és a közéletben általában,
- a kisebbségi intézmények, szervezetek, egyesületek és klubok megalakításának és működésének joga,
- a kisebbségi nyelvű nyilvános tájékoztatásra való jog,
- a kisebbségek nyelvén folytatott művészi alkotómunka ápolására és védelmére meg az etnográfiai értékek megőrzésére való jog,
- jog a kisebbségek helyzetével, valamint a nemzetek és a nemzeti kisebbségek viszonyával kapcsolatos tudományos kutatásokra,
- jog a gazdasági és társadalmi esélyegyenlőségre,
- jog a kisebbségi jellegű urbanisztikai egységek védelmére és az anyagi kultúra tárgyi emlékeinek megőrzésére való jog,
- jog az anyanyelvű általános és középfokú oktatásra, valamint a megfelelő felsőoktatási forma biztosítására,
- jog az anyaország intézményeivel való szervezett kapcsolatokra, az ott nyújtott anyagi kedvezmények szabad használatára a tudomány és kultúra területén való egyéni képzés és továbbképzés céljából,
- jog a nemzetiségek és nemzeti kisebbségek nemzetközi szervezeteinek munkájába való bekapcsolódásra.

Az egyre terebélyesedő munka megkívánta szakbizottságok létrehozását. Az 1990. szeptember 29-én Adán (a VMDK székhelyén) megrendezett I. kongresszuson már beszámoltak az oktatási, a gazdasági, az egészségvédelmi, valamint a tudomány- és művelődésügyi bizottság addigi tevékenységéről. A közelgő

szerbiai választásokra készülve választási bizottságot alakítottak, megvitatták a koalíciós partnerek kérdését, és előterjesztették a parlamenti képviselőjelöltek névsorát. Állásfoglalás született arról, hogy *a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzatot a VMDK nem a tartomány autonómiája helyett, hanem annak keretében látja megvalósíthatónak.* Ennek első lépéseként a Tanács kérte a tartományi képviselőházat, hogy a Fórum alapítói jogát ruházzák át a Tanácsra.

Ágoston András levélben fordult a szerb, a vajdasági és a magyar tudományos akadémiák elnökeihez: állítsanak fel elfogulatlan, nemzetközi szakértőkből álló bizottságot, hogy az „...derítsen fényt az 1941 és 1945 között a Vajdaság területén lezajlott erőszakolt „demográfiai változások” körülményeire és okaira.”

1990 novemberére a VMDK-nak 13 körzeti szervezete működött, az 5 leg-erősebb: Nyugat-Bácska, Topolya-Kishegyes, Kanizsa, Zenta, Ada helyi tagozatokkal; az utóbbi 3 és a becsei a kapcsolódó bányai részeken (Törökkanizsa, Majdán, Rábé, Oroszlámos, Törökbecse, Tamásfalva-Hetin) is.

További körzeti központok: Szabadka, Kula, Újvidék, Temerin, Kikinda, Beckserek, Pancsova; csupán a Szerémségben és Versec környékén nem alakultak szervezetek. (A verseci 1991 márciusában alakult meg Ürményházán.)

Elhatározták, hogy 9 magyar, illetve magyar–horvát (bunyevác) többségű választási körzetben állítanak önálló jelölteket, sőt olyan körzetekben is indulnak, ahol nincs esély a győzelemre, mert a választást népszavazásnak is tekintik: meg akarják tudni, hányan szavaznak programjuk lényegére, a kisebbségi önkormányzatra. A VMDK vezetőségét sok támadás érte, elsősorban a Marković-féle Reformerőket támogató értelmiségiek köréből, hogy megosztják a demokratikus erőket, „gettóba zárják” a magyarságot. Az igazság az volt, hogy a VMDK örömmel lépett volna választási, majd parlamenti koalícióra bármelyik ellenzéki, demokratikus tömörüléssel, de egyetlen párt sem vállalta a magyarság – és általában a kisebbségek – kollektív érdekeinek közvetlen képviselőjét, így ez egy kényszer szülte döntés volt.

Az ellenjelöltek nem fukarkodtak a felelőtlen, demagóg ígéretekkel: a Vajdaság teljes autonómiájának visszaállításával, sőt konföderális státusának kilátásba helyezésével, holott az új szerbiai alkotmány elfogadása után, valamint Szlovénia és Horvátország konföderációs tervének ismeretében – amelyben meg sem említik a Vajdaságot – ez eleve illuzórikus volt. Mi több: újabb bizonyítéka annak, hogy ez a két demokratikus köztársaság ismételten cserbenhagyta a tartományokat/Vajdaságot.

Az 1999. december 9-i első fordulóban a VMDK 32 képviselőjelöltje megkapta a magyar választópolgárok 80%-ának szavazatát, s ezzel bebizonyította: a vajdasági magyarok döntő többsége támogatja célkitűzéseit.

A második forduló utáni végeredmény: 8 választókörzet (Topolya–Kishegyes, Topolya, Kanizsa, Zenta–Ada, Becse és három szabadkai) magyar VMDK-s

képviselőt küldött a belgrádi szerb skupštinába; a negyedik szabadkai körzetben egy, a VMDK színeiben (is) induló horvát jelölt győzött. A 9. magyar képviselőt, dr. Várady Tibort szülővárosában, Becskereken választották meg az UJDI-Reformerőkre szavazók.

A VMDK szereplése alapvetően sikeresnek mondható, bár sokkal több képviselőt is bejuttathatott volna, ha:

- a „választási geometria” nem egyértelműen a szerbeknek kedvez (lakossági arányát tekintve szűkebb Szerbiát a 250 mandátumból 137 illette volna meg – ezzel szemben 160 képviselőt választott; ebből következően a Vajdaság 9-cel, Koszovó 14-gyel kevesebb képviselőhöz jutott; átlagban 17 410 szavazóra esett egy képviselő, de a 90%-os magyar többségű zenta-adaei kerületben ez a szám 42 ezer volt; ugyanakkor Szerbiában 14 905 polgár választott egy képviselőt);

- a szerb ellenzéki pártok némelyike, mint a Megújulási Mozgalom, a megállapodást felrúgva arra szólította fel választóit, hogy etnikai alapon, szerb jelöltre szavazzanak a 2. fordulóban – így győzhetett kormánypárti elölt a VMDK-sal szemben Temerin-Szenttamáson;

- ha a kormányzó Szerb Szocialista (volt kommunista) Párt nyomása nem érvényesülhetett volna minden téren, így a hírközlő-tömegtájékoztató eszközökben, még a *Magyar Szóban* is;

- a szerbiai – és vajdasági – demokratikus erők gyengeségét mutatja, hogy az ellenzéki pártok többsége, s kiemelten a Reformerők Szövetsége nem a többségi nemzet(ek)hez tartozók, hanem a magyarok szavazataira számított, és sikerült is elvonniuk a magyar szavazók egy részét a VMDK-tól, amely így is a második legerősebb ellenzéki szervezet Szerbiában, képviselői számát tekintve. A gyengeség számszerű bizonyítéka: a Vajdaság 56 képviselőjéből 20 az ellenzéki, s azoknak legalább felét a magyarok támogatásával választották meg.

A VMDK elnöksége 1991. február eleji állásfoglalásában leszögezte: sem a Közösségnek, sem a vajdasági magyarságnak nincs köze a horvátországi fegyverszállításokhoz; kérte a magyar kormányt az ügy kivizsgálására, és támogatásáról biztosította a Szerbia és Horvátország között kialakult válság békés, tárgyalásos úton történő megoldását, a nem reguláris alakulatok lefegyverzését.

Ágoston András Strasbourgban az Európa Tanács illetékeseivel tárgyalt, és átadta jelentésüket a vajdasági magyarok helyzetéről, követeléseikkel együtt (személyi elven alapuló önkormányzat létrehozása, szabad nyelvhasználat, anyanyelvi oktatás az óvodától az egyetemig, a kisebbségi jogokért küzdők és elítéltek erkölcsi és anyagi rehabilitálása, a magyar egyesületek vagyonának visszaadása, hungarológiai társadalomkutató intézet felállítása).

Az SZSZP választási veresége Észak-Bácskában s – a mindkét országban politikai céllal felfújt – fegyverszállítási ügy időben csaknem egybeesett, és jó ürügyül szolgált általában a vajdasági magyarok, s különösen a VMDK vezető

személyiségei, képviselői ellen indított összehangolt támadásra, lejáratási kampányra. Ennek során teljesen alaptalan és bizonyíthatatlan, de életveszélyes fenyegetést jelentő hazugságok kaptak sajtónyilvánosságot, elsősorban a *Politika* *Ekspresz*ben. (Ágostont és a VMDK-t a Vatikán és a CIA támogatja, hogy „...nagyméretű zavargásokat keltsenek a legsúlyosabb következményekkel”; Csubela Ferenc kijelentette: Jugoszlávia széthullása esetén a Vajdaság Magyarországhoz csatlakozna, s hogy 13 géppuskát találtak nála.)

Az elnökség értékelése szerint a kampány célja a megfélemlítés, a VMDK-nak, mint politikai ellenfélnek az eltávolítása, a közvélemény befolyásolása a helyhatósági és tartományi választások előtt. Kijelentették: *a vajdasági magyarok „...nem akarják Jugoszlávia széthullását egyebek között azért sem, mert akkor az ország olyan részében, illetve olyan államban maradnának, amely messzebb lenne Európától”.*

A hatalom egy ellenszervezet megalakításával is éket kívánt verni a magyarok sorai közé. 1991. február végén a *Politika* és a *Magyar Szó* is közölte Josip Molnar nyugalmazott ezredes felhívását, hogy csatlakozzanak a belgrádi székhelyű „Magyarok hazájukért, Szerbiáért és Jugoszláviáért” egyesülethez. Kézleggyintéssel el lehetne intézni pár tucat nyugdíjaskorú, megrögzött kommunista renegát próbálkozását, ha nem az egyiküket ültetik a *Magyar Szó* főszerkesztői székébe, miután Ágoston András igazgatóhelyettest elbocsátották a Fórumtól. Molnarék azonnal támadásba lendültek: elmarasztalták a VMDK-t, mivel az nem ítélte el a koszovói szeparatizmust és a horvátországi fegyverszállításokat, hogy „kiegyenlítették” a fasizmus áldozatait a fasisztákkal. (Utalás az 1944-ben kivégzett magyarokra – A. L.)

A VMDK másfél éves működése során bebizonyította: a vajdasági magyarság érdekeit egyedül képviselő legitim tömegszervezet vezetői európai mércével mérve is kiváló politikusok. Az a tény, hogy a vajdasági magyar „csúcsertelmiség” egy tekintélyes hányadát nem sikerült megnyerniük, nem az ő hibájuk, hanem annak a kommunista rendszernek a bűne, amely közel fél évszázadon át megfélemlítette és kisebb-nagyobb kedvezményekkel a saját oldalára állította a mindenkori hatalom kénye-kedvének kiszolgáltatót írástudókat. Közülük csak a legbátrabbak és legtisztábbak vállalják az egyre reménytelenebb küzdelmet magyar néptársaik jogaiért és megmaradásáért a Tisza és Duna mentén, Kelet és Nyugat találkozásánál.

(1991. június)

1. táblázat

Vármegyék és szabad királyi városok népességi megoszlása 1890–1948

	Összesen	szerb (1948-ban + csmagorác)	horvát + egyéb (bunyevec)	magyar	német
Bács-Bodrog					
1890	573 114	135 695	861 (horvát)	221 751	176 408
1900	604 989	114 715	27 346	245 132	179 827
1910	632 211	117 854	28 952	267 714	178 950
Bácska		246 598			
1921	735 117			260 998	173 796
Szabadka					
1910	93 232	3 514	33 429	55 587	1 913
1921	90 961	60 699		26 749	2 475
1948	112 194	12 060	45 608	51 716	480
Újvidék					
1910	33 089	11 594	867	13 343	5 18
1921	39 122	16 071		13 065	6 486
1948	75 158	37 064	8 4 417	21 000	1 390
Zombor					
1910	30 039	11 881	6 372	10 078	2 181
1921	31 342	22 397		5 275	2 996
1948	33 613	16 327	8 168	7 296	595
Torontál					
1890	573 312	178 522	4 531	97 936	177 815
1900	589 026	183 983	3 958	111 986	146 582
1910	592 978	191 036	4 068	125 041	158 312
Bánát		240 213			
1921	561 958			98 471	126 530
Pancsova					
1910	20 201	8 714	135	3 364	7 467
1921	19 407	9 312		1 536	7 255
1948	30 516	18 782	1 360	5 196	1 405
Verec					
(1910-ben vm.)					
1910	26 941	8 602	38	3 890	13 556
1921	27 011	10 034		2 433	13 244
1948	23 538	15 887	446	3 500	1 296
Szerém					
1890	347 022	248 998		20 854	57 508
1900	365 100	262 693		22 783	59 941
1910	394 172	177 456	103 998	27 523	61 527
1921	389 098	286 677		19 829	58 133
Zimony					
1910	15 835	5 649	2 191	972	6 466
1921	18 528	10 158		451	6 631

1. a táblázat

A Vajdaság nemzetiségi összetétele, népszámlálási adatok és becslések alapján

	1910	1921	1931	1941
szerbek	381 872		461 864	404 600
horvátok	6 559	502 415	16 000	9 000
bunjevácok és sokácok	62 904		68 000	61 000
szlovének	—	7 105	7 700	3 000
magyarok	421 567	376 107	385 500	472 000
németek	301 0345	316 579	317 300	315 500
románok	75 806	69 530	71 950	76 000
szlovákok, ruszinok és más	58 003	65 434	71 200	74 400
szlávok				
egyéb	12 152	9 357	16 292	12 500
	1 319 898	1 346 527	1 415 806	1 428 000

Forrás: *A Short History of Yugoslavia*. Ed. Stephen Clissold. Cambridge University Press 1968. 122. o.

2. a táblázat

A magyarok számának és arányának alakulása Jugoszláviában 1910–1948

Év	magyarok	%	délszlávok	%	németek	%	albánok	%
1910	577 549	—	—	—	—	—	—	—
	(A később Jugoszláviához került területeken, Horvátországgal.)							
1921	467 658	3,9	9 931 506	82,87	505 709	4,22	439 657	3,67
1931	465 811	3,34	11 478 000	82,3	495 000	3,54	759 000?	5,44
1941	544 000	3,5	12 360 000	78,7	571 000	3,6	815 000	5,2*
	527 000	—	—	—	—	—	—	—
	(Becslés, Magyar- és Horvátország, a Bánság)							
1948	496 492	3,2	13 791 652	84,7	55 337	0,4	750 431	4,8

* Német becslés, 1940.

Forrás: A magyarság települési viszonyai a megszállt Délvidéken. *Magyar Sorskérdések*, 6. sz. Bp. 1941.

Nyígi Imre: A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In *A visszatért Délvidék*. Bp. 1941.

Ruh György: Magyarok Horvátországban. *Szociográfiai Értekezések Tára*. 4. sz. Bp. é. n. (kb. 1942.)

Radisics Elemér (szerk.): *A Dunatáj*. Bp. 1946.

Dr. K. Jončić (ed.): *Nations and Nationalities of Yugoslavia*. Medjunarodna politika Beograd, 1974.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 g. Sarajevo, 1932.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948. g. Knjiga 9, Beograd, 1954.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp. 1947. KSH.

2. b táblázat

A magyarok számának és arányának alakulása Jugoszláviában 1910–1948

Év	magyarok	%	délszlávok	%	németek	%
Vajdaság						
1910	443 006	32,5	454 673	33,4	312 350	22,9
1921	376 107	27,9	509 590	37,9	316 679	23,5
1931	368 646	25,9	585 166	41,2	307.526	21,6
(A Duna Bácság részeként)						
1941	487 678	–	–	–	–	–
(Bácska+Bánát+Baranya)						
1948	428 932	25,8	1,022 380	61,5	31 821	1,9
(Bácska+Bánát+Szerémség)						
Horvátország						
1910	105 948	4,1	2 283 309	87,1	134 078	5,1
(A Szerémséggel, Baranya és a Muraköz nélkül ^{**)}						
1921	70 024	2,7	2 339 265	89,5	123 804	4,7
1931	66 341		150 000			
1941	80–100 ezer	1,3	6 748 000	95,3	180 000	2,54
(+Bosznia-Hercegovina egy része, a Muraköz és Baranya nélkül)						
1948	51 399	1,4	3 562 186	94,8	10 144	0,3
(Baranyával)						
Szlovénia (Mura-vidék)						
1910	20 889		66 880		2 517	
1921	14 426	1,4				
1931						
1941						
1948	10 579	0,8			1 824	0,1
Bácska						
1910	310 490	43,2	202 106	28,1	161 775	22,5
1921	260 998	35,5	246 598	33,5	173 796	23,6
1931	259 351	33,0	294 281	37,5	178 849	22,8
1941	358 533	45,4	213 573	27,0	162 070	20,5
Bánát						
1910	112 783	19,0	236 620	39,9	136 663	23,1
1921	98 471	17,5	240 213	42,7	126 530	22,5
1931	94 714	16,1	273 054	46,5	124 757	21,3
1941	105 000	(Becslés)				
Baranya						
1910	19 733	39,2	15 947	31,7	13 911	27,7
1921	16 638	33,8	15 604	31,6	16 253	32,9
1931	16 138	28,7	20 214	35,9	15 848	28,2

** 1910-ben Baranyában 19 733, a Muraközben 7 706 magyar élt. 1918 és 1929 között Horvátországhoz tartozott a Szerémség és a Muraköz; 1929 és 1941 között az előbbi a Duna Bácság része.

2.c táblázat

**A magyarok számának és arányának alakulása Jugoszláviában
(a mai területi beosztásnak megfelelően) kerekítve 1910–1981**

Év	Jugoszlávia		Vajdaság		Horvátország		Szlovénia	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
	(a később Jugoszláviához került területeken)		(1945 után a Szerémséggel)		(A Szerémséggel 1944-ig)			
1910	577 000	–	428 000	32,6	106 000		Mura-vidék 25 000	–
1921	468 000	3,9	376 000 (Baranyával)	27,5	Dél- Baranya: 18 000 72 000	2,1	14 400	1,4
1941 (Magyar-és Horvátorsz. a Bánát)	527 000	–	Bácska 350000 Bánát: 105000		Dél-Ba- ranya: 42 000 20 000	–	Muravidék 10 000	–
1948	496 000	3,2	429 000	25,8	51 000	1,4	10 000	0,8
1953	502 000	3,0	436 000	25,4	48 000	1,2	11 000	0,8
1961	504 000	2,7	442 000	23,9	42 000	1,4	10 000	0,8
1971	477 000	2,3	424 000	21,7	35 500	0,8	9 800	0,5
1981	427 000	1,9	385 000	18,9	25 500	0,6	9 500	0,5
1991			341 000	16,6				

Forrás: Popis stanovništva 1948, 1961, Beograd, 1953, 1959, 1970 Savezni zavod za statistiku. Nations and Nationalities of Yugoslavia. Medjunarodna politika, Beograd, 1974.

Dr. Koča Jončić: Nationalities in Yugoslavia. Medjunarodna politika, Beograd, 1982.

Dávid Zoltán: *A szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiség demográfiai helyzete az 1970-es években.* (Kézirat, 1980).

3. táblázat

A Vajdaság népesedési adatai ezrelékben 1981–1985

Év	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporulat	Házasságkötés	Válás
1981	13,7	11,5	2,2	7,6	1,6
1982			1,6	7,6	1,6
1983			1,4	7	1,3
1984	12,8	11,7	1,1	7,1	1,6

Forrás: *Vojvodina u brojkama 1952–1986.* Novi Sad 1984, 1985, 1987. Pokrajinski zavod za statistiku.

4. táblázat

Népességi mutatók a Vajdaság 7 magyar többségű járásában 1977–1981

	Születések száma	Halálozás	Szaporulat	Élveszületés 1000 főre	Szaporulat	Házasságok	Válások száma	%
Ada								
1977	296	266	30	13,1	1,3	170	63	37
1978	341	270	71	15,1	3,1	165	41	24,8
1979	272	315	-43	12,1	-1,9	170	57	33,5
1980	301	296	5	13,4	1,3	156	39	25
1981	260	326	-66	11,6	-3	-	-	-
Topolya								
1977	500	585	-85	11,6	-1,9	358	99	27,6
1978	509	577	-68	11,8	-1,6	349	73	20,9
1979	554	595	-40	12,9	-1,0	350	84	24
1980	524	582	-58	12,2	-1,4	276	84	30,4
1981	578	610	-32	13,8	-0,8	-	-	-
Óbecse								
1977	64	584	65	14,4	1,4	365	76	20,8
1978	617	641	-24	13,8	-0,5	378	68	17,9
1979	620	630	-10	13,8	-0,3	374	99	26,4
1980	577	674	-97	12,9	-2,2	348	95	27,4
1981	591	663	-72	13,4	-1,7	-	-	-
Kanizsa								
1977	382	416	-34	11,4	-1,0	289	66	22,8
1978	391	480	-89	11,7	2,6	261	50	19,1
1979	364	454	-90	10,9	-2,7	227	55	34,2
1980	395	488	-92	11,9	-1,2	271	56	20,6
1981	414	505	-91	12,7	-2,8	-	-	-
Kishegyes								
1977	194	189	5	12,4	0,3	136	27	19,8
1978	214	213	1	13,7	0,1	135	20	14,8
1979	188	205	-17	12,1	-1,1	120	25	20,8
1980	206	185	21	13,2	1,4	-	26	18,4
1981	215	232	-17	14,4	-1,2	-	-	-
Zenta								
1977	416	423	-7	13,2	-0,2	246	62	25,2
1978	422	446	-24	13,4	-0,7	243	43	17,7
1979	414	437	-23	13,1	-0,8	226	58	25,6
1980	413	476	-63	13,2	-2	240	63	26,2
1981	406	422	-16	13,3	-0,6	-	-	-
Csóka								
1977	176	225	-46	9,8	-2,5	114	37	32,4
1978	205	226	-21	11,2	-1,1	115	19	16,5
1979	193	237	-44	10,6	-2,4	128	25	19,5
1980	173	239	-66	9,5	-3,6	100	24	24
1981	178	264	-86	10,7	-5,2	-	-	-

	Születések	Halálozás	Szaporulat	Élvesztetés	Szaporulat	Házasságok	Válások	%
	száma			1000 főre		száma		
Szabadka								
1977	2314	1782	532	15,7	3,6	1294	387	29,9
1978	2217	1783	434	14,9	2,9	1336	355	26,5
1979	2202	1967	235	14,9	1,6	1256	403	32,1
1980	2232	1980	252	15	1,7	1262	439	34,8
1981	2053	1985	68	19,3	0,5	–	–	–
Temerin								
1977	293	182	111	14,5	5,5	185	29	15,6
1978	331	239	92	16,3	4,5	202	18	8,9
1979	329	192	137	16,2	6,7	199	26	18,1
1980	310	227	83	15,2	4,1	167	32	19,2
1981	333	231	102	14,8	4,6	–	–	–
Vajdaság								
1977	28 490	20 448	8042	14,3	4,0	16 025	3491	21,8
1978	30 005	21 198	8807	15,0	4,4	16 830	3084	18,3
1979	28 610	21 783	6827	14,3	3,4	16 241	3598	22,1
1980	28 681	23 227	5454	14,3	2,7	15 679	3369	21,5
1981	27 971	23 430	4541	13,8	2,3	–	–	–

Forrás: *Statistički godišnjak SAP Vojvodine 1983*, Novi Sad, 1983.

5. táblázat

A mezőgazdaságból élők és a birtokkategóriák tulajdonosainak nemzetiségi és százalékos megoszlása a Bácskában, 1910-ben

	Magyar	Német	Szerb	Bunyevác -sokác	Szlovák- ruszin	Bácska összesen
	%					
Gazdagparaszt és bérlő 50–100 hold	2,3	5,1	3,0	3,1	1,8	3,1
Középparaszt, 10–50 hold	19,2	30,7	28,2	20,2	25,1	24,2
Kisparaszt, 5–10 hold	9,8	8,4	12,9	10,8	13,9	10,5
Törpebirtokos 5 holdon alul	15,5	12,6	12,3	14,1	13,7	13,9
Gazdasági cseléd	13,5	9,3	7,8	10,6	10,2	10,9
Mezőgazdasági munkás	39,7	33,9	35,8	41,2	25,3	37,4
Összesen	100,0	100,0	100,	100,0	100,0	100,0
Ebből: birtokos	46,8	56,8	56,4	48,2	54,5	51,7
birtoktalan	53,2	43,6	43,6	51,8	45,4	48,3
Gazdagparaszt és bérlő 50–100 hold	28,5	35,7	20,8	10,8	4,2	100,0
Középparaszt, 10–50 hold	31,3	27,3	25,1	8,9	7,1	100,0
Kisparaszt, 5–10 hold	46,3	17,1	26,3	10,9	9,4	100,0
Törpebirtokos 5 holdon alul	43,6	19,4	19,1	10,9	7,0	100,0
Gazdasági cseléd	48,9	18,4	15,5	10,5	6,7	100,0
Mezőgazdasági munkás	41,6	19,4	20,5	11,8	6,7	100,0
Mezőgazdasági népesség összesen	39,2	21,5	21,5	10,7	7,0	100,0
Ebből: birtokos	35,5	23,6	23,4	10,0	7,5	100,0
birtoktalan	43,2	19,2	19,1	11,5	6,7	100,0

Forrás: Nyígyi Imre tanulmánya *A visszatért Délvidék* című tanulmánykötetben. Bp. 1941. 388–389. o.

6. táblázat

**A népesség foglalkozás szerinti megoszlása
a Vajdaság magyar többségű járásáiban és városaiban, 1931-ben**

Összes népesség	Százalékos arány		Földművelés, erdészet, halászat	Ipar és bányászat	Közlekedés, kereskedelem, pénzügy	Közszoigált., véderő, szabadtöfoglalk.	Egyéb					
	magyar	német										
Topolyai járás	71,1	47,4	46 200	78,8%	7875	13,1%	2804	4,7%	2 068	3,4%	1220	2,0%
Zentai járás	41 064	74,1	32 695	79,6	4 630	11,2	1 647	4,0	1 382	3,4	710	1,7
Zenta város	31 969	82,8	20 736	64,9	5 349	16,7	2 549	8,0	1 817	5,7	1 518	4,7
Magyarokaniza v.	19 108	87,8	13 432	70,3	3 372	17,6	82	4,3	69	3,7	784	3,1
Óbocsei járás	57 974	49,4	42 156	72,7	8 782	15,2	3 118	5,4	2 452	4,2	1 466	2,5
Szabadka város	100 058	29,7	51 597	51,6	20 345	20,3	13 267	13,3	7 860	7,8	6 989	7,0
Torókanizsai j.	32 659		27 310	83,6	2 964	9,1	1 079	3,3	70	2,7	414	1,3
Kisköszegi járás	20 872	33,6	16 416	78,6	2 753	13,2	83	4,0	70	3,4	161	0,8
Dárdai járás	31 974	27,1	25 074	78,4	4 451	13,9	1 229	3,9	93	2,9	287	0,9
Alsóendvai járás*	38 120	27,8	33 331	88,0	2 722	7,1	67	1,8	79	2,1	390	1,0
Ö s z e h a s o n l í t á s u l												
Újvidék város	63 985	31,8	11 896	18,6	20 394	31,9	13 413	21,0	11 836	18,5	6 444	10,0
Zombor város	32 334	17,1	12 730	38,4	7 678	23,7	5 053	15,6	3 364	10,4	3 509	10,9
Zsabljai járás	30 518	15,6	24 845	81,4	3 499	11,5	991	3,3	929	3,0	254	0,8
Palláncai járás	42 656	-	28 310	66,4	9 612	22,5	2 242	5,3	1 768	4,1	724	1,7
Verecei város	29 411	-	13 926	47,4	6 593	22,4	3 665	12,5	3 043	10,3	2 184	7,4
A Duna Bányásajajdossági rászce (Bácska, Bánát, Baranya) (%)	1 489 657	25,9	1 027 089	69,0	238 105	16,1	98 778	6,6	72 756	4,9	52 929	3,5
		22,4	27 089	69,0	238 105	16,0	98 778	6,6	72 756	4,9	52 929	3,5

* 1921-ben

Forrás: *Statisztikai kéziratok közlemények*, 32. sz. A népesség megoszlása anyanyelv szerint, 1910, 1931. 56/7. sz. Foglalkozási fősoportok, 1910-1931. Bp. 1941. KSH.

7. a. táblázat

A föld- és munkanélküliek helyzete 1930-ban a magyar többségű bácskai és bánáti járásokban, a jelentős magyar népességű városokban és a két baranyai járásban

Járás, város	Föld- nélküliek száma	Munka- nélküliek	Napi átlag- kereset dinárban	Kereset családtag/nap
Topolyai járás	4 418	3 501	29,10	1,79
Zentai járás	2 902	1 260	17,87	0,54
Zenta város	4 100	4 800	28,30	0,48
Magyarkanizsa v.	2 300	2 000	18,63	0,21
Óbecsei járás	7 875	3 597	20,65	0,75
Törökkánizsai járás	2 176	3 107	19,30	0,68
Összesen	23 771	18 265	23,97	0,9083
Szabadka város	793	793	33,61	0,99
Újvidék	–	–	29,34	2,10
Zombor	1 000	200	26,36	1,62
Nagybecskerek	2 000	1 600	14,83	1,07
Nagykikinda	3 600	2 900	24,28	1,98
Dárdai járás	533	154	21,50	1,24
Kiskőszegi járás	724	425	16,34	1,24
Vajdaság összesen:	79 864	58 363	22,27	1,06

7. b táblázat

A föld- és munkanélküliek helyzete 1930-ban a Vajdaság magyar többségű településein

Járás, város	Föld- nélküliek száma	Munka- nélküliek	Napi átlag- kereset dinárban	Kereset családtag/nap
Zenta város	4 100	4 800	28,30	0,48
Magyarkanizsa v.	2 300	2 000	18,63	1,21
Horgos	500	300	16,15	1,69
Ada	1 800	600	19,30	1,72
Mohol	300	–	16,85	0,27
Martonos	252	110	33,65	0,53
Óbecse	4 000	2 500	33,70	1,17
Péterréve	509	50	20,30	0,54
Bácsföldvár	1 800	200	9,32	0,83
B.kossuthfalva	386	789	27,60	1,34
B. feketehegy	2 000	2 000	23,02	0,99
Topolya	1 500	600	23,05	1,33
Kishegyes	457	37	35,53	1,33

Megjegyzés: 1930-ban 1 dinár = 0,1 P (10 pengő fillér).

Forrás: Csuka János: Kisebbségi sorsban, Szabadka, 1941. 66–68. p.

8. táblázat

Év	Számuk	%-os arányuk, az összes foglalkoztatottból	Ipar és bányászat	Építőipar	Szövetkezeti ipar	Mezőgazdaság
1981	107 603	18,1 (20,1)	Számuk 39 883	Számuk 11 255	Számuk 3 933	Számuk 14 371
1976			% 19,4 (21,7)	% 22,4 (24)	% 21,5 (22,9)	% 20,5 (20,6)

Év	Közlekedés, hírközlés	Kereskedelem	Vendéglátás, idegenforgalom	Pénzügyi-műszaki ágazatok	Termelőágazatokban összesen
1981	Számuk 5 446	Számuk 8 779	Számuk 2 050	Számuk 2 273	Számuk 90 316
1976	% 13,9 (15,7)	% 15,7 (18,2)	% 15	% 13	% 18,7 (20,7)

Év	Oktatás, kultúra, tud.	Egészségügy, szociális ellátás	Társadalmi, politikai szerv.	Nem termelő ágazatok össz.
1981	6 325	4 789	4 481	15 595
1976	17,5 (19)	16,5 (17,8)	12,1 (14,4)	15,3 (17,3)

Forrás: Statistički bilten N° 114 Broj zaposlenih radnika Novi Sad, 1982.

9. táblázat

A mezőgazdasági népesség aránya a magyar többségű községekben 1981-ben

	Részesedéstük az össz. lakosságon belül	Az aktív mezőgazdasági népesség és az aktív népesség aránya %
Ada	23,1	29,3
Topolya	23,7	29,8
Óbecse	23,2	32,7
Kanizsa	36,4	48,7
Kishegyes	19,2	27
Zenta	21,8	25,6
Csóka	32,1	44,5
Vajdaság	19,3	24,7

Forrás: Statistički godišnjak SAP Vojvodine, 1982. Novi Sad, 1983.

**Az egy főre eső beruházások aránya
a Vajdaság magyar többségű községeiben (Vajdaság: 100%)**

	Összes			Ipar			Mezőgazdaság			Közlekedés, távközlés			
	1977	1981	1985	1977	1981	1985	1977	1981	1985	1977	1981	1985	
Ada	123,7	64,6	63,6	171,7	34	47,2	100,8	311,6	156,0	58,8	21	15,2	
Topolya	78,3	72,1	86,5	40,7	29,2	63,6	297,0	395,3	217,0	73,5	52,2	49,5	
Óbecse	139,0	139,1	140,5	168,3	220,2	132,8	269,7	188,4	94,2	51,7	51,4	68,7	
Mkanizsa	50,7	45,2	70,9	41,2	62,5	74,2	34,4	48,3	63,6	39	15,9	8,9	
Kishegyes	46,4	58,2	22,3	39,0	30,5	14,2	219,8	219,7	96,6	—	—	—	
Zenta	89,3	96,9	53,0	61,5	133,1	51,0	128,0	52,7	48,2	107	63,5	32,9	
Csóka	61,4	95,0	46,9	68,4	55,9	26,5	85,3	152,3	129,4	20,8	311	82,2	
Átlag	84,1	81,6	69,1	84,4	80,8	58,5	162,0	195,5	115,0	50,2	73,6	36,9	
													Csóka nélküli: 34.

	Kereskedelem			Lakás-közfizg.			Oktatás-kultúra			Egészségügy			
	1977	1981	1985	1977	1981	1985	1977	1981	1985	1977	1981	1985	
Ada	48,7	10,2	36,3	68,7	44,5	37,3	129,2	8	9,6	30,6	106,9	112,6	
Topolya	39	10,6	94,8	33,7	28,2	40,3	191	199	46,7	88,7	72,5	8,7	
Óbecse	8,3	56,1	13,2	2,3	60,4	848	110	17,6	900	7,5	12,2	12,2	
Mkanizsa	58,5	31,5	27	41,2	33	45,5	126,5	8,1	73,2	14,2	25,7	16	
Kishegyes	20	23,3	27	—	87,3	—	33,5	0,6	8,5	7,1	345,4	11	
Zenta	105	79,2	27m9	140,5	110,6	6,1	132,7	34,8	24	88,3	35,8	162,7	
Csóka	22	41,6	—	20,4	64,4	0,5	6,9	55,1	6,6	261	7,6	6	
Átlag	43	42	32,2	43,8	61,2	140	104,2	46,2	152,6	71	86,6	46,4	
													Óbecse nélk. 21,6. Kishegyes nélk. 43,4

Forrás: Statisztikai évkönyvek SAP Vajvodine 1982. Novi Sad, 1983.

Društveni i ekonomski...

Vajvodina u brojkama 1952–86. Novi Sad, 1987.